

MIKULÁŠ BAKALÁŘ JINAK

Petr Voit

Mikuláši Bakalářovi se dostalo v minulých desetiletích velké pozornosti, poněvadž díky svému původu představoval vděčný námět slovenského výzkumu a tím, že působil v Plzni, zaujal i české badatele. Záslouhou mezinárodního týmu badatelů soustředěných v první polovině 60. let 20. století okolo promovaného historika Leo Kohúta byly osudy a profesní aktivity Mikuláše Bakaláře prozkoumány a zakotveny do sborníku, jehož hlavním rysem se stala přemíra hypotéz. Ty během následujícího půlstoletí přestaly být hypotézami a na Slovensku i v Čechách se s nimi počalo bezdůvodně nakládat jako s fakty.¹ Také o některých metodologických východiscích sborníku lze mít po systematickém průzkumu jagellonské knižní kultury oprávněné pochybnosti. Těžko totiž sestavíme pokud možno autentický obraz tiskaře, vynecháme-li část jeho tvorby, jak se ve sborníku skutečně stalo tím, že mladší Bakalářova etapa po roce 1501 byla z velké části ignorována. Tak nebyly vytvořeny předpoklady pro srovnání Bakalářovy činnosti s aktivitami Tiskaře Pražské bible ani pro objevení vazeb ke dvěma českým souputníkům, Mikuláši Konáčovi a Pavlovi Olivetskému. Do popředí zájmu se rovněž nedostala komparace Bakalářových výrobků se zahraniční produkcí, a proto lze některé soudy o jeho schopnostech a možnostech považovat za nadnesené. Pokusíme se proto ověřit, zda a nakolik je právě v souvislosti s Bakalářem platné označení raně renesanční, ba dokonce humanisticky orientovaný tiskař.² Vycházíme totiž z předpokladu, že podobné kategorie nelze opírat o reprodukovanou látku a její žánrovou podobu, jak to při hodnocení textů oprávněně činí literární věda, nýbrž o editorskou práci a praktickou typografii, kterou ve vizualizačním a unifikacním procesu ku prospěchu čtenáře prosadily poslední generace zahraničních prvotiskařů.

¹ Mikuláš Bakalár Štetina. Štúdie a materiály o živote a diele slovenského prvotlačiaru v Plzni. Ed. Leo Kohút. Bratislava, 1966. Poznatky soustředěné v jednotlivých statích sborníku nově shrnuje populárně naučná próza KOHÚT, Leo. Neznámy Bakalár. Bratislava, 1994.

² KOHÚT, Leo. Typografia a výtvarná výzdoba Bakalářových tlačí, s. 55 – 73, zvl. 69 kupříkladu píše, že excelentní německé Zrcadlo lidského života tištěné augsburským Güntherem Zainerem „po typologické stránce sa ponáša na Bakalárovu typografiu“. HRUBEŠ, Jiří. K otázce Mikuláše Bakaláře a jeho činnosti, s. 296 – 301, zvl. 301, kde se o Bakalářově tiskárně uvažuje jako o humanisticky orientované.

SLOVENSKÝ PŮVOD

Hlavní posláním vzpomínutého sborníku tkvělo ovšem docela jinde, a to s použitím faktů i hypotéz prokázat nade vše pochybnost Bakalářův slovenský původ. Přestože o jeho životě mnoho nevíme, na mapě českého knihtisku vystupuje jako nejstarší řemeslník, jehož životní osudy jsou povědomé alespoň rámcově. Takové štěstí u jeho předchůdců či současníků nemáme. Nejstarší zachovaná a hodnověrná písemná zpráva, týkající se výpůjčky peněz roku 1493, se váže teprve k plzeňskému pobytu.³ Z kvitance vyplývá, že v Plzni jakožto majitel domu patřil mezi měšťany, a že tudíž uměl česky. Před rokem 1495 ovdověl. Nejstarší Bakalářovy knižní explicity nesou letopočet 1498 a už v jednom z nich najdeme narážku na Krakov.⁴ Teprve z explicitu katechismu Jana z Vodňan 1510 bezpečně vyplývá, že se původně jmenoval Štětina a že studoval v Krakově, kde získal hodnost bakaláře, která byla dle dobových zvyklostí petrifikována jako nové příjmení.⁵ Do svého rodiště se už nevrátil. Z Krakova zamířil do Čech, ale nikoli k pražským utrakvistům, nýbrž mezi katolíky v Plzni. Domníváme se, že z nemalého množství dříve shromážděných dokladů Bakalářova slovenského původu obstojí dnes pouze jediný, zato však nezpochybnitelný. Doklad je vložen do tiskařovy prosby k Panně Marii o ochranu před profesním nezdařením, která tvoří součást explicitu útlé knížky *Život Mohamedův*.⁶ Jak zjistil už Josef Hejnic, jde sice o topos převzatý z modlitby Pia II., nicméně Bakalářovu náhradu původní Galie za Uhry – označené nadto jako rodiště – považujeme za vědomou sebereflexi.⁷

Chceme-li však stvrzovat Bakalářův slovenský původ rovněž jazykovým rozbořením jeho tištěné produkce, zůstaneme opět, tak jako autoři bakalářovského sborníku, jen v půli cesty. Už Eugen Pauliny si povšiml, že na žádné přímé slovakismy poukázat nelze,⁸ a ty, které přesto vzpomenu, jsou neprůkazné. Máme na mysli velmi řídké

³ BĚLOHLÁVEK, Miloslav. Plzeň a Mikuláš Bakalář, s. 74 – 85, zvl. 77.

⁴ MBak tisk č. 6, fol. A_{1b}, s osobní poznámkou „to jedno Boží tělo, kteréž jest v Plzni na oltáři, jest v tůž jednu hodinu také i v Římě i v Krakově“, která dává tušit, že Bakalář byl patrně sám upravovatelem textu.

⁵ MBak tisk č. 24, fol. D_{7a}, „V Novém Plzni Mikuláš Štětina, bakalář slavného učenie krakovského, léta od porodu panenského TCCCCCX“.

⁶ MBak tisk č. 2, fol. D8a „Virgo Theutunicis multum celebrata sacellis, Virgo, quam Ungari maximo thure colunt, hac de gente ortus, precor sanctissima, me ope recepto ruere haud sinas“ (Panno, která jsi velmi oslavovaná v německých kapličkách, panno, kterou Uhři převelmi uctívají, já, pocházející z této krajiny, tě prosím, nejsvětější, dodej mi síl a nenech mne padnout). Srov. drobně odlišný přepis a překlad nerespektující slovní hříčku „me opere= || cepto“ v KOHÚT, Leo. Typografia a výtvarná výzdoba, s. 66 – 67, pozn. 2. Tento kalambúr má oporu v Piově předloze „Nunc etiam nostris casibus affer opem“.

⁷ HEJNIC, Josef. K prvotisku Mikuláše Bakaláře *Život Mohamedův*, s. 41 – 44 dle PIUS II., papa. *Epistolae familiares*. Nürnberg, Anton Koberger 1481 (HC 151), kde původní verš zněl „Virgo, quam multo Gallia thure colit“.

⁸ PAULINY Eugen. K jazyku tlači Mikuláše Bakalára Štetinu, s. 31 – 36, zvl. 34 – 35.

se vyskytující skupinu *šč* místo *šř* (*ščestím*), kterou má kupříkladu ještě staročeský opis apokryfu o Asenatě, kdežto v Bakalářově edici čteme modernizované *šř*.⁹ Potíž je také s vkladným *e* (*vicher*), které by mohlo na slovenský vliv poukazovat, leč Bakalář ho bez úpravy převzal ze staročeského opisu Podkoního a žáka.¹⁰ Naopak bez odezvy nesmí zůstat typicky české hyperkorektní dloužení *-ije-* (*domněnije*),¹¹ které Bakalář užíval ostatně tak jako od roku 1495 Tiskař Pražské bible, po něm Jan Moravus a Mikuláš Konáč a později pietně ještě Alexandr Ujezdecký. K tomu připojme ještě Bakalářovo rodné příjmení Štětina, které je sazečem palatalizováno pomocí sekundárního *-i-* (*Sstietina*), a má tak grafickou podobu více českou nežli slovenskou (Štetina).¹² Bakalář se ve funkci principála staral o živnost, to je sjednával zakázky a distribuci knižního zboží, obstarával papír a mimo to pravděpodobně ještě překládal a udržoval čilé hospodářské i společenské aktivity. Proto se jen těžko můžeme přidržovat starší romantické představy, že deset hodin denně ještě stál u sazečské kasy. I jeho tiskárna musela mít alespoň dva pomocníky, z nichž jeden obstarával sazbu a druhý obsluhoval lis. Pak ovšem představa, že v sazbě Bakalářových knížek objevíme nějaké slovakismy, je šalebná.

Jedním z dalších dokladů Bakalářova původu se v minulosti stal výraz „tlačiti“. Čteme ho v některých explicitech roku 1498 a 1504.¹³ Mýlí se ovšem Josef Volf a po něm i Leo Kohút, když ono „tlačiti“ považují za Bakalářovo jazykové specifikum.¹⁴ Oba přehlédli, že do sborníku patristických překladů tištěných Bakalářem v roce 1501 Viktorin Kornel ze Všehrd zařadil dedikaci pražskému knězi Jírovi, napsanou a datovanou v březnu 1495 (!), kdy Bakalář řemeslo ještě neprovozoval – v dedikaci čteme programový požadavek „svuoj jazyk ... tlačiti budem“. ¹⁵ Bakalář se později slovesa „tlačiti“ vzdal ve prospěch běžnějšího bohemismu „tisknouti“, ¹⁶ ale je zajímavé, že výraz přešel v letech 1511 – 1520 bez odporu do Prahy k Mikuláši Konáčovi,¹⁷ ba dokonce v letech 1517 – 1518 zásluhou českých editorů Mikuláše

⁹ MBak tisk č. 12, fol. 1a „psi štěkali“. K tomu viz KOLÁR, Jaroslav – NEDVĚDOVÁ, Milada (edd.) *Próza českého středověku*, s. 342 „psi sú ščekali“.

¹⁰ MBak tisk č. 5, fol. [4b] „se vicher zatoči“. K tomu viz HRABÁK, Josef (ed.) *Staročeské satiry Hradeckého rukopisu a Smilovy školy*, s. 121 „se vicher zatočí“.

¹¹ PORÁK, Jaroslav. *Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis*, s. 32 (skupina -šč-) a 51 (kvantita -ije-).

¹² MBak tisk č. 24, fol. D_{7a}.

¹³ MBak tisk č. 1, 2, 3, 6 (1498), 17 (1504). K tomu viz VOLF, Josef. *K českému názvosloví knihtiskařskému v době prvotisků*, s. 358 – 364.

¹⁴ KOHÚT, Leo. *Neznámy Bakalár*, s. 29.

¹⁵ MBak tisk č. 8, fol. A_{8ab}.

¹⁶ MBak tisk č. 18 (1505) a MBak tisk č. 28 (1511).

¹⁷ KONÁČ z HODIŠKOVA, Mikuláš. *Rozmlúvanie o viere*. Praha, Mikuláš Konáč z Hodiškova 24. VII. 1511 (Knihopis 14996), fol. A_{2a} „ne jiným než týmž umyslem, kterýmž [tyto verše] vytlačeni jsú“; KONÁČ z HODIŠKOVA, Mikuláš. *Dialogus*, v kterémž Čech s pikhartem rozmlúvá. Praha, Mikuláš Konáč z Hodiškova 1515 (Knihopis 4273), fol. A_{3b} „pro toť sem i Kroniku od Enea Silvia ... vytlačil“ a HUS, Jan. *Dvanácti článko víry křesťanské obecné výkladové*. Praha, Mikuláš Konáč

Klaudyána a Jana Mantuána Fencla až do Norimberku.¹⁸ Klaudyán se pak slovesa nevzdal ani později během let 1518 – 1519, neboť explicitem „Tlačeno v Boleslavi Mladém nad Jizerou“ počal opatrovat rovněž svou samostatnou produkci.¹⁹ Proto nemůže ani udivit, že týž tvar podržely roku 1520 také explicity Klaudyánova žáka Oldřicha Velenského z Bělé pod Bezdězem.²⁰ „Tlačiti“ tedy v těchto dobách patrně nebylo považováno za žádný slovakismus, protože se nepřestalo užívat ani v Norimberku²¹ ani v Praze 30. a 40. let 16. století.²² Dokonce ho zastihujeme v privilegii krále Ferdinanda I. na vydání Hájkovy Kroniky české,²³ v Olomouci (Litomyšli)²⁴ a opět v Mladé Boleslavi.²⁵

Při zpochybnování dalších dokladů Bakalářova slovenského původu nesmíme vynechat ani tiskařův apel k obohacení četby českého a slovenského publika. I zde

z Hodiškova 1520 (Knihopis 3266 ČD), fol. a_{1b} „napomenutí těmito literami ne bez práce a nákladu vytlačiv, Tvé Milosti sem oddal“.

- ¹⁸ LUKÁŠ PRAŽSKÝ. [Zpráva jedné paní, jak by člověk ... umřítí měl = Sepsání krátké]. Nürnberg, Hieronymus Höltzel 10. X. 1517] (Knihopis 5058 ČD), fol. A_{1a} „Tlačeno skrze slovutného Jeronýma Hölele“; Frantovy práva. [Nürnberg, Hieronymus Höltzel] po 17. X. 1518 (Knihopis 2591), fol. A_{1b} „Protož jest mne prosil ..., abych ty jeho Práva tlačiti dal“ a ČERNÝ, Jan. [Spis o nemocech morních, 2. vydání. Nürnberg, Hieronymus Höltzel] 1518 (Knihopis 1769), fol. A_{1a} „Na pospěch tlačiti kázal J[an] M[antuan]“.
- ¹⁹ HERMAS. Knieha, kteráž slove Pastýř Mladá Boleslav, Mikuláš Klaudyán 17. VI. 1518 (Knihopis 2962 ČD); LACTANTIUS, Lucius Coelius Firmianus. O pravé poctě Boží. Mladá Boleslav, Mikuláš Klaudyán 7. VII. 1518 (Knihopis 4658 ČD); LUKÁŠ PRAŽSKÝ. Spis dosti činíc z víry [Apologie]. Mladá Boleslav, Mikuláš Klaudyán 9. VIII. 1518 (Knihopis 5041 ČD) a RÖSSLIN, Eucharius st. Zpráva a naučení ženám těhotným. Mladá Boleslav, [Mikuláš Klaudyán] 1. I. 1519 (Knihopis 14863).
- ²⁰ Spolurozmlúvání svatého Petra apoštola. Bělá/B., Oldřich Velenský z Mnichova 24. II. 1520 (Knihopis 15625) „Vyloženo a vytlačeno skrze Voldřicha Velenského“ a LUTHER, Martin. O velebné svátosti svatého pravého Těla Kristova. [Bělá/B.], Oldřich Velenský z Mnichova 8. V. 1520 (Knihopis 5121 ČD) „Vytlačeno [v Bělé/B. prací a] nákladem Voldřicha Velenského“.
- ²¹ RIESE, Adam. Nové knížky vo počtech na cifry a na liny. Nürnberg, Friedrich Peypus 10. II. 1530 (Knihopis 3950 ČD) „V Norberce (!) tlačená“ a odtud RIESE, Adam. Nové knížky vo počtech na cifry a na liny. Praha, Jan Kantor Had po 28. VIII. 1558 (Knihopis 3951) „V Praze tlačená“.
- ²² ČERNÝ, Jan. Spis o nemocech morních. Praha, [Pavel Severin z Kapí Hory] 10. X. 1530 (Knihopis 1770), fol. A_{2b} „Spis proti nemocem morním ... již v předešlé mory dvakrát jsou tlačili ... dal jsem traktát tento, zkorigovav a zpraviv jej, vytlačiti“; [Bible Severinova, 2. vyd.] Praha, Pavel Severin z Kapí Hory 28. III. 1537 (Knihopis 1099), fol. a_{1b} „aby znova tlačená byla“; Tažení proti Turku. [Praha, Bartoloměj Netolický z Netolic] 4. V. 1543 (Knihopis 16071), fol. A_{1a} „krátce sepsáno a vytlačeno“ a Noviny z Vlach. [Praha, Ondřej Kubeš ze Žípů] 1547 (Knihopis 6473 ČD), fol. A_{1a} „Vytlačena léta 1547“.
- ²³ HÁJEK z LIBOČAN, Václav. Kronika česká. Praha, Jan Severin ml. – Ondřej Kubeš z Žípů 19. X. 1541 (Knihopis 2867), fol. 3b „knihy takové, kteréž by tlačil aneb prodával, aby jemu pobraány byly“.
- ²⁴ Práva manská. Olomouc, Jan Olivetský z Olivetu – Litomyšl, Alexandr Oujezdecký 16. X. 1538 (Knihopis 14313) „tlačeny sú tyto knihy v slavném městě Olomúci“.
- ²⁵ HUS, Jan. Zrcadlo. Mladá Boleslav, Václav Oustský 18. V. 1547 (Knihopis 3256 ČD) „Knižka ... jest v nově vytlačena“.

však musíme postupovat opatrněji než naši předchůdci, neboť věta „Tento vokabulář Lactifer dáním Božím vyšel jest mezi lidi ..., aby Čechové i tudíž Slováci latinské učitele k vzdělání a ku upevnění viery čísti mohli“ není nic jiného než opětovný topos převzatý z již zmíněné Všehrdovy dedikace datované rokem 1495.²⁶ Topos vyvěrá ze zemské historické tradice založené už v dobách Karla IV. a s poněkud pragmatictější (obchodním) podtextem ho roku 1510 sledujeme rovněž u Konáče.²⁷ Při stoвке výtisků, které lze z Bakalářovy dílny předpokládat, chováme dokonce jistou skepsi o tom, kolik exemplářů mohlo aktuálně proniknout až na Slovensko.²⁸

V souboru dokladů Bakalářova slovenského původu se snad nejsilněji zabydlel dřevorez, tradičně považovaný za tiskařský signet. Dřevorez provází českou minuci na rok 1507, kterou Bakalářovým nákladem vyrobil norimberský tiskař Hieronymus Hölztel.²⁹ S ohledem na takto nově opravené role obou protagonistů můžeme dřevorez tedy považovat nanejvýše za značku nakladatelskou. Už Jozef Novák však konstatoval, že heraldická výbava štočku není jasná: přicházejí tu tři hroty, nebo svíce, či lipové ratolesti rostoucí z trojvrší, které lze vztáhnout ovšem až v mladších dobách k dnešnímu Slovensku.³⁰ Poněvadž štoček býval vždy reprodukován jen v detailu, pozornosti unikalo, jak je kompozice spodní části jednolistu nevyvážená – mezi dvěma textovými segmenty přichází velký dřevorez (Jupiter a Mars nad zvěrokruhem), Bakalářův štoček se nachází vpravo od něho a vlevo je pouze lakonický

²⁶ MBak tisk č. 28, fol. A_{1a}. K tomu však srov. shodné místo už v MBak tisk č. 8, fol. A_{1ab} „Aby netoliko Řekové a latiníci, ale také i Čechové a Slováci řecké učitele k vzdělání viery křesťanské a upevnění mohli čísti“. Na tuto shodu mezi Lactiferem a Všehrdovou dedikací poukázala už URBÁNKOVÁ, Emma. Bakalářovy tisky po stránce obsahové, s. 37 – 41, zvl. 40 – 41, ale redakce bakalářovského sborníku její připomenutí přehlédla. K potvrzení, že existovala dobová zásobnice ustálených obrátů, srov. též ŠEDIVÝ, Emil (ed.). Světlo apatekářův. Z latinského „Lumen apothecariorum“ Quirika de Augustis přeložil Matěj z Mýta. Díl 1., s. 10 – 11 „Uložil si mi, pane, ať bych knížky mistra Quirika z Augusty, jenž slovou Světlo apatekářův, v náš jazyk český přeložil. ... aby netoliko Němci a latiníci apatece rozuměli a přípravám lékařským, ale i Čechové, komuž by se toho chtělo.“ Citát je z předmluvy netištěného překladu Světla apatekářův (1496), v níž lékař a lékárník Matěj z Mýta užil k oslavě rodného jazyka téměř totožný text jako Všehrd v dedikačním listu Jírovi, který byl psán 1495 a tištěn až 1501 (!).

²⁷ PIUS II., papa. Česká kronika. Praha, Mikuláš Konáč z Hodiškova 1510 (Knihopis 13884), fol. A_{1b} „[Kronika] muože tobě užitek přinesti || Čechu, Slovákú, Moravče, Poláku || chvíli všelijakú“ a fol. A_{3b} „Protož jje [Kroniku] sobě, pravý Čechu, Moravane a Slovákú, čiesti neobtěžuj, neb v nie mnohem vicei i divnějšiho i užitečnějšieho, než by se nadál, najdeš“.

²⁸ BÁLENT, Boris. Mikuláš Bakalár Štetina a začiatky tlačiarstva i vydavateľstva u západných Slovanov, s. 42 – 54, zvl. 54 kde z nálezu Lactiferu v evangelické knihovně v Štítniku zcela předčasně a bez dalších dokladů souzeno, že „bol dosah Štetinovej produkcie na Slovensku nielen celkom dobre možný, ale už azda aj obchodne organizovaný“.

²⁹ TOCKLER, Konrad. [Minuce na rok 1507. Nürnberg, Hieronymus Hölztel, imp. Mikuláš Bakalář 1506] (Knihopis 4305 ČD). K tomu viz BOLDAN, Kamil. Sbíрка minucí a pranostik z přelomu 15. a 16. století tepelského kláštera premonstrátů, s. 79 – 114, zvl. 96 – 97 (č. 14).

³⁰ NOVÁK, Jozef. Signet Mikuláša Bakalára, s. 86 – 90 a odtud též KOHÚT, Leo. Neznámý Bakalár, s. 129.

dvouřádkový text „Mikulass Bakalarz. || Geronim Heltzl“. Pokud by štoček představoval nakladatelský signet, právě na místě tohoto neúplného impresa by bylo možné očekávat nutný pandán v podobě Höltzelova tiskařského signetu (sv. Jeroným). Mimo to neumíme rovněž vysvětlit, proč štoček, považovaný za signet, opakovaně nedoprovází také Bakalářovu knižní produkci. Do doby, než se podaří zjistit více, bude korektnější toto vyobrazení nepřeceňovat a za signet nepovažovat.³¹

Vrátíme-li se k Bakalářově tiskařské činnosti, musíme nejprve položit otázku o možných střediscích jeho vyučení. Starší hypotézu, že se tak stalo už během studií snad během let 1473 – 1476, kdy měl v Krakově působit Kaspar Straube (resp. Tiskař Turrecrematova Expositia), nelze prokázat, protože dobu Bakalářova krakovského pobytu dodnes neznáme a v Bakalářově produkci žádné stopy polské typografie nenacházíme.³² Ničím nepodložíme ani zamýšlené styky s cyrilskou dílnou Norimberčana Sebalda Feiela (Fiola), pracujícího v Krakově 1486? – 1490, třebaže styk mladého Bakaláře s knižní výrobou lze v polské metropoli téměř jistě předpokládat. Rozhodně však za důkaz kontaktů s krakovským řemeslem nemůžeme považovat absenci rozsáhlejší liturgické literatury v Bakalářově edičním programu, která měla být motivována obavou, jak dovozuje Jan Janów, aby také plzeňská dílna neskončila násilným uzavřením a nebyla obviněna z hereze jako Feiel.³³ Zatímco české překlady Bible, Nových zákonů či Pasionálu se v Plzni, Praze a Kutné Hoře vydávaly bez problémů, Bakalářovo vybavení na tak rozsáhlou literaturu zkrátka nedostačovalo. Vedle krakovské hypotézy však nebyla vůbec postavena alternativa, že se Bakalář mohl vyučit později až během plzeňského pobytu, který započal někdy před rokem 1493. Mateřskou dílnu mohl nalézt buď přímo v Plzni u kolegů, na jejichž éru bezprostředně navázal, anebo v blízkém Norimberku, s nímž byli plzeňští měšťané v neustálém kontaktu a sám Bakalář si odtud hned v počátcích živnosti opatřil písmový fundus a dva štočky.³⁴

Nejpozději roku 1498, kdy zahájil samostatnou činnost, musel být vyučen a někdy po roce 1500 navázal spolupráci s norimberským tiskařem Hieronymem Höltzelem. Bakalářova nakladatelská činnost pro Höltzela se nemusela nutně

³¹ S ohledem na nutnou objektivitu poukazujeme na ústní informaci dr. Evy Frimmové (Historický ústav SAV Bratislava) o tom, že k Bakalářovi se ještě během 80. let 20. století hlásila vzdálená příbuzná ze slovenského Dojča (Šaštínsko), jejíž rodina před příchodem na Slovensko pocházela údajně z Pobaltí a v erbů měla trojvrší se třemi lipovými listy.

³² BĚLOHLÁVEK, Miloslav. Plzeň a Mikuláš Bakalář, s. 77; HRUBEŠ, Jiří. K otázce Mikuláše Bakaláře, s. 297; KOHŮT, Leo. Neznámý Bakalář, s. 35. Stranou ponecháváme, že ve všech citovaných pracích se Kaspar Straube neprávem ztotožňuje s Kasparem Hochfederem. O počátcích krakovského knihtisku viz KOCOWSKI, Bronislaw. Śląskie egzemplarze Turrecrematy Explanatio in Psalterium i Plateneusa Opus restitutionum w świetle badań porównawczych, s. 211 – 230.

³³ JANÓW, Jan. Nový unikát Mikuláše Bakalára a niekoľko poznámok k českému vplyvu na poľské paleotypy, s. 91 – 99, zvl. 96.

³⁴ KOHŮT, Leo. Neznámý Bakalář, s. 73 s totožným konstatováním „trochu udivuje, že nik doteraz nebral do úvahy možnost, že sa Bakalár mohol zoznámiť s remeslom v Plzni alebo v Nemecku“.

omezovat jen minucemi.³⁵ Prvorepublikový znalec starých tisků Walter Dolch měl totiž v rukou pozůstatek dílka Arbor consanguinitatis od Johanna Andreaeho. Šlo o dvojjazyčný pruh nalepený na zadním přideščí exempláře Lactiferu z broumovské knihovny Eduarda Langer. Fragment, který identifikoval jako Höltzelův tisk placený Bakalářem okolo roku 1510, je dnes nezvěstný a mladší literaturou nadto pomíjený.³⁶ Z hlediska formování českých nakladatelských poměrů se Bakalář jeví zřejmě prvním, kdo i tímto směrem otevřel Čechům cestu do Norimberku, po níž o několik málo let později kráčeli plzeňští spoluměšťané Mikuláš Principál a Jan Mantuán Fencel, dále Mikuláš Klaudyán z Mladé Boleslavi a Jihočech Mikuláš Kancelarius.³⁷

Bakalář byl za svého života dvakrát ženatý a z prvního manželství měl několik dětí. Zda byl mezi nimi pozdější plzeňský tiskař Tomáš Bakalář, jak naznačuje starší literatura, nevíme.³⁸ Mikuláš Bakalář živnost opustil roku 1513. Podstatnou část zásob, tedy písmolijvecké náradí k duplikaci švabachů a rotundy, rozprodával snad už krátce před tím. Většina skončila u pražského tiskaře Mikuláše Konáče. V městských knihách se Bakalář naposledy vzpomíná roku 1514, kdy zakoupil zbořeníště po požáru Plzně (1507). Přesné datum jeho úmrtí je neznámé.

Typografie

Není tajemstvím, že Bakalářova typografie byla velmi jednoduchá a nic na tom nemění skutečnost, že počátkem 16. století v ní přicházejí určité změny. Rozhodně neplatí Kohútův optimistický závěr, že v tomto pokročilejším období „sa jeho typo-

³⁵ Doposud známe jen tyto nástěnné jednolisty, u nichž se Bakalářova nakladatelská činnost odhaduje per analogiam s almanachem k roku 1507. [Minuce na rok 1506? Nürnberg, Hieronymus Höltzel, imp. Mikuláš Bakalář? 1505?] (Knihopis neuvádí); TOCKLER, Konrad. [Minuce na rok 1507. Nürnberg, Hieronymus Höltzel, imp. Mikuláš Bakalář 1506] (Knihopis 4305 ČD); TOCKLER, Konrad. [Minuce na rok 1510. Nürnberg, Hieronymus Höltzel, imp. Mikuláš Bakalář? 1509] (Knihopis 4306 ČD); BUSCH, Sebald. [Minuce na rok 1514. Nürnberg, Hieronymus Höltzel, imp. Mikuláš Bakalář? 1513] (Knihopis 14700 ČD).

³⁶ DOLCH, Walter. Der Drucker katalog der Dr. Ed. Langerschen Bibliothek in Braunau i. B. Braunau [Broumov] 1913, s. 21, č. 4 s citací dochované slovníkové části Arboru „II Nepos || Neptis || vnuk || vnuka || III || Pronepos || proneptis || pravnuke || pravnuka || IIII || Abnepos || Abneptis || prapravnuke || prapravnuka ||“.

³⁷ VOIT, Petr. Role Norimberku při utváření české a moravské knižní kultury první poloviny 16. století, s. 389 – 457, zvl. 393, 402 – 403.

³⁸ HORÁK, František. Současný stav soupisu tisků Mikuláše Bakaláře, s. 20 – 30, zvl. 30 a KOHÚT, Leo. Neznámý Bakalár, s. 24. HEJNIC, Josef. Latinská škola v Plzni a její postavení v Čechách (13. – 18. století), s. 21 vyslovil hypotézu, že Tomáš Bakalář, jehož práce jsou doloženy pouze v letech 1532 – 1533, byl synem Václava Matyáše, který bakalářského gradu dosáhl na lipské univerzitě roku 1534 a působil pak na plzeňské latinské škole. V plzeňských městských knihách je Tomáš Bakalář uváděn ještě roku 1544 jako zeť Pavla Lva, poručníka nezletilých dětí tiskaře Jana Pekka (zemř. 1531) a majitele jeho tiskařské dílny (od 1540).

grafia dostala na úroveň ranorenesančnej knižnej kultúry“.³⁹ Vezmeme-li v úvahu míru náročnosti, s níž zpracovávali sazbu němečtí souputníci nebo vídeňský tandem Johanna Singrienera a Hieronima Wietora, pak Bakalářovu jednoduchost musíme jednoznačně označit za hlavní rys pozdně gotického názoru. Díky tomuto uměleckému a řemeslnému východisku se však Bakalář před ostatní českou konkurencí nijak nepropadá, neboť i jeho souputníci (Tiskař Pražské bible, Tiskař Korandy, Jan Moravus, Mikuláš Konáč, Pavel Olivetský) vykazovali minimum snahy zkvalitnit čtenářovu recepci textu. Všechny graficky unifikované součásti knižní struktury, prosazené v zahraničí kvůli emancipaci tištěného zboží od rukopisů a kvůli zdokonalení techniky četby, v českých tiskárnách znamenaly nadpráci a nebezpečně zvýšenou prodejní cenu.

Bakalář jako naturalizovaný cizinec nenavázal na českou tradici bastardy, s níž se do doby jeho vystoupení tisklo v Plzni, Praze a Kutné Hoře, nicméně nerefletoval ani oblibu národní rotundy v Polsku, kterou užíval kupříkladu Kaspar Straube (resp. Tiskař Turrecrematova Expositia), považovaný u nás za jednoho z možných Bakalářových učitelů. Bakalářovi náleží prvenství při zavedení tzv. velkého **šwabachu č. 1** do Čech.⁴⁰ Už starší literatura si povšimla morfologických shod Bakalářova šwabachu s písmem užívaným v Norimberku (od roku 1485 poprvé Friedrich Creussner) či Augsburgu (od roku 1488 poprvé Johann Schönsperger). S ohledem na Bakalářovy vazby právě k Norimberku, doložené arci až od roku 1506, a na akvizici Höltzelova středního šwabachu ca. 1509 lze per analogiam předpokládat, že i toto velké písmo, respektive jeho patrice byly norimberského původu. Z přivezených patric si Bakalář pořídil matrice, které dodatečně opatřil českou diakritikou. Vedle měkčených liter *č ň ř š ť ž* a skupin *bě mě pě wě*, které se v této sestavě objevily však jen u skladby Podkoní a žák, písmová sada obsahovala ještě vokály *a e o* opatřené vodorovnou čárkou nikoli však na znamení délky, nýbrž výpůstky (*ta[m]*). Takto diakritizovaný šwabach č. 1 sloužil Bakalářovi během let 1498 – 1508 jako jediné dílenské písmo textové i vyznačovací.⁴¹ Za všechny bohatěji zásobené cizí kolegy vzpomeňme jen současníka Kaspara Hochfedera, který se kvůli řemeslu stěhoval čtyřikrát, a přesto v Norimberku (1491 – 1499) sázel čtrnácti písmy, v Metách (1499 – 1501, 1508 – 1517) s deseti a v Krakově (1503 – 1505) s jedenácti.⁴²

³⁹ KOHÚT, Leo. Typografia a výtvarná výzdoba, s. 73.

⁴⁰ VOIT, Petr. Tiskové písmo Čech a Moravy první poloviny 16. století, s. 143 – 145.

⁴¹ MBak tisk č. 1 – 22.

⁴² VEKENE, Emil van der. Kaspar Hochfeder. Ein europäischer Drucker des 15. und 16. Jahrhunderts. Eine druckgeschichtliche Untersuchung, s. 95. Necháme-li se poučit alespoň Proctorovým katalogem postinkunábulí Britského muzea, pak zjistíme, že kupříkladu Heinrich Quentell (zemř. 1501) pracoval s 15 druhy písem, Johann Knobloch (zemř. 1528) s 22, Hieronymus Höltzel (zemř. 1532) opět s 15 anebo Melchior Lotter st. (řemeslo opustil roku 1537) s 18. K tomu viz PROCTOR, Robert. An index to the early printed books in the British museum. Part II. MDI-MDXX, section I Germany. London, 1903. Připomeňme též Floriana Unglera začínajícího ve Vídni v letech 1510 – 1518 skromně s osmi abecedami, které později během krakovské etapy v letech 1521 – 1536

Velký švabach se užívá i při výrobě latinského odpustkového listu,⁴³ avšak české litery *č ř ž* slouží z nouze k naznačení výpustek (*čo[n]tribuent, bullařu[m]*, *remisiož[nem]*). Obrácená litera *b* nahradila *q*, které Bakalář v české sazbě jinak nepotřeboval. Ve všech publikacích bez rozdílu jazyka se interpunkce značí dvojtečkou mezi mezerami (od roku 1501 nesystematicky též tečkou). Štrejšek / se nepoužívá k naznačení výdechové interpunkce, ale důsledně jen jako diviz (rozdělovník). Žal-tář z roku 1508 měl zřejmě přelomový význam, protože se v něm tohoto velkého švabachu užívá naposledy, a právě bez této šikmice jako rozdělovníku.⁴⁴

Osudy švabachových matric můžeme sledovat ještě několik let poté, co se jich Bakalář vzdal. Patrně z nich, jak ukazuje nápadná shoda, odlil a během let 1512 – 1513 užíval majuskule pražský tiskař Jan Moravus (měl-li tuto část abecedy odlitou skutečně z Bakalářových matric, pak ovšem s výjimkou ‚M‘, které nahradil literou morfologicky starší). Z nově diakritizovaných, ale už notně vyčerpaných matric pořídil roku 1520 další odlitky Mikuláš Konáč a užíval je po osm let. Přestože víme o jeho stycích s Polskem, nelze mu přisoudit odeslání matric do Krakova, jak by mohlo mylně vyplývat z Kohútova závěru, že „Bakalářovým písmovým inventářem tlačil polský tlačiar Haller-Ungler“.⁴⁵ Jde o zřejmé nepochopení toho, co Jan Janów zjistil srovnáním Bakalářova švabachu č. 1 a písma, jehož roku 1522 užíval nakladatel Johann Haller a tiskař Florian Ungler při přípravě polského Života Pána Jezu Krista.⁴⁶ Oba sazebné prostředky, plzeňský i krakovský, měly pouze stejný geneticko-morfologický základ v materiálu norimberském, ale řadou kresebných detailů se nepřehlédnutelně lišily.⁴⁷

Po roce 1508 Bakalář vyměnil málo úsporný velký švabach za takzvaný střední **švabach č. 2**. Ten se k nám dostal zásluhou Tiskaře Korandy už roku 1492. Od roku 1505 ho stopujeme u Hieronyma Hölzela a od roku 1506 u Pavla Olivetského, jehož diakritika je na rozdíl od Hölzelovy (*ž*) téměř shodná s Bakalářovou (*č ř ž*, od 1512 navíc *mě tě*).⁴⁸ V plzeňské dílně tento švabach setrval jako písmo textové i vyznačovací během let [1509] – 1513.⁴⁹ Bakalář ho samozřejmě užil rovněž pro latinský text malého slovníčku z let 1509 – 1510 a velkého Lactiferu 1511.⁵⁰ Grafický záznam je však už mnohem obratnější, protože Bakalář opatřil vylepšený a pro

rozšířil na dvacet osm písmových kompletů (18 gotických, 6 antikvových, 2 řecké a 2 hebrejské). K tomu viz BUĽHAK, Henryk. Wiedeńska oficyna Hieronima Wietora. Materiały do dziejów zasobu typograficznego oraz bibliografii druków z lat 1510 – 1518, s. 297 – 431, zvl. 306 a BUĽHAK, Henryk. Druga drukarnia Floriana Unglera 1521 – 1536, vol. 7, s. 21.

⁴³ MBak tisk č. 21.

⁴⁴ MBak tisk č. 22.

⁴⁵ KOHÚT, Leo. Neznámy Bakalár, s. 24.

⁴⁶ JANÓW, Jan. Nový unikát Mikuláša Bakalára, s. 97 – 98.

⁴⁷ JUDA, Maria. Pismo drukowane w Polsce XV – XVIII wieku, s. 111 – 112.

⁴⁸ VOIT, Petr. Tiskové písmo, s. 146 – 149.

⁴⁹ MBak tisk č. 23, 24, 26 – 31.

⁵⁰ MBak tisk č. 23, 28.

latinu charakteristický repertoár písmových slitek a abreviací (*ser us pro*). Výpustky *m* a *n* jsou naznačeny malou vodorovnou čárkou nad vokály *a e i o u* (nota[n]da, eade[m], quí[n]to, pri[m]o, secundu[m]). Ačkoli je v malém slovníčku mnohem méně abreviací než v Lactiferu, pořád ještě tu najdeme sazečské postupy shodné s odpustkovým listem (Pro[m]ptuař[i]um).

V jazykově české i latinské sazbě se pro rozdělovník užívá už standardní značka v podobě šikmo položeného rovnítka. Tím mohla být šikmici přiznána funkce interpunkčního znaménka. Mimo něho se užívá setrvale stará rombická dvojtečka (řídce tečka), ale i zde je distribuce značně nejednotná. Písmová sada středního švabachu obsahovala také plnou rubriku ve tvaru obráceného „P“ (4 x 3 mm), kterou Bakalář dříve vůbec neužíval.⁵¹ Rubrika opticky zdůrazňovala myšlenkové úseky čili odstavce nebo kapitoly. Její důležitost stoupá o to více, že sazeči všech Bakalářových tisků členění textu do odstavců neuznávali a samostatným řádkem zohledňovali pouze nadpisy kapitol.⁵²

Pokud uvažujeme i zde o pozdějším přechodu písma k Mikuláši Konáčovi roku 1513, pak pouze v podobě matric. Přesvědčivě to dokazuje jednak diakritika Konáčových tisků z let 1514 – 1527 rozšířená i na vokály *á é ó ú ý* a jednak lepší stav litery ‚M‘ s vlasovým záškrtem u pravého dříku.

V závěru Bakalářových aktivit proběhla třetí rekonstrukce dílny. Během let 1510 – 1511 se ve funkci vyznačovacího písma sporadicky objevuje totiž nediakritizovaná **rotunda č. 6**.⁵³ Bakalář ji užívá na jediné dochované minuci (pro nadpisy měsíců), v náboženské polemice a slovníku (protibratrský traktát Jana z Vodňan a Lactifer).⁵⁴ Jelikož tuto rotundu během let 1506 – 1518 užíval vcelku nepřetržitě pro latinskou a českou sazbu Hieronymus Höltzel, lze se domnívat, že Bakalář i tentokrát podlehl jeho vzoru. Když skončil, jeho matrice přešly roku 1514 z Plzně do Prahy k Mikuláši Konáčovi a zde byly opět dodatečně diakritizovány (*ú č ň ř ě*). Později spolu s ostatním vybavením, které z Konáčovy dílny přežilo, rotundu i s diakritikou převzal roku 1542 tiskař Jan Chocenský (nějaké zbytky však musely v Plzni zůstat, poněvadž Tomáš Bakalář s nimi pracoval ještě roku 1532).⁵⁵

Dostatečně známá je skutečnost, že Bakalářovy drobné tisky z let 1498 – 1499 mají 20 řádků sazby na stránce.⁵⁶ Méně se už ví o následném rozkolísání a nápadném zvětšení zrcadla od 20 až po 34 řádků během let 1501 – 1513, kdy se dílně dostalo rozsáhlejších rukopisů.⁵⁷ K tomu nutno nově doplnit, že starší dvacetířá-

⁵¹ MBak tisk č. 24, 28 – 31 (s ohledem na nedochovanost či neúplné dochování nelze rubriku u zbylých položek zatím prokázat).

⁵² KOHÚT, Leo. Neznámý Bakalář, s. 39 nepřesně „odseky vyznačoval až od roku 1507“.

⁵³ VOIT, Petr. Tiskové písmo, s. 123 – 125.

⁵⁴ MBak tisk č. 24, 26, 28.

⁵⁵ VOIT, Petr. Tiskové písmo, s. 125.

⁵⁶ MBak tisk č. 1 – 7.

⁵⁷ MBak tisk č. 16 (31 řádků), 23 (34), 28 (32).

kové zalamování sazby praktikovala v letech 1504 – 1506 dílna Pavla Olivetského. Majuskulní švabachové **signatury** Bakalář umísťuje charakteristicky na spodní okraj líce prvního listu složky.⁵⁸ Výjimka nastala jen dvakrát, a to v traktátu o ctnostech z roku 1505,⁵⁹ kde pouze signatura M přichází v pravém horním rohu líce prvního listu, a příznačně v Lactiferu z roku 1511, jehož osmilistové složky jsou vpravo dole značeny signaturami Bj Bij Biiij Biiij.⁶⁰ Z toho můžeme usoudit, že Bakalář si k výrobě tohoto rozsáhlého slovníku najal zvláštního sazeče s odlišnými pracovními postupy. Pro Bakaláře symptomatické vrstevné kladení signatur objevíme též u Konáče během let 1514 – 1517, tedy v době navazující na Bakalářovu odmlku. Zatímco Konáčovy tisky mají ovšem vrstevné signatury posazené ke spodnímu rohu, větší shodu s Bakalářovou praxí objevíme u Olivetského, který zaváděl vrstevné signatury též doprostřed spodního okraje, a to od svých počátků v letech 1504 – 1506, avšak překvapivě jen do roku 1514, kdy se Bakalář odmlčel.

Z toho, jak byl výše zmapován Bakalářův písmový inventář, vyplývá přirozeně řada sazečských limitů. Poněvadž se až na několik výjimek užíval pouze jeden písmový stupeň a jeden písmový řez, nebylo možno opticky postihnout rozdíl mezi vlastním textem a nadpisem. Nebylo možno pomýšlet ani na sazbu **marginálií**, k nimž kupříkladu Konáč a Olivetský přistoupili shodně až od roku 1520 se zmnožením písmového fundu. **Živá záhlaví**, další čtenářovu cennou orientační pomůcku, zavedl Bakalář pouze dvakrát, a to textovým švabachem v traktátu o ctnostech z roku 1505 a v Lactiferu z roku 1511, přičemž až zde je k vyznačení použita standardní rotunda.⁶¹ **Červeno-černý tisk** přichází pouze roku 1499 ve čtyřech řádcích Žaltáře a u rotundových nadpisů Tanstetterovy minuce na rok 1511.⁶² **Iniciály** Bakalářova dílna nevlastnila a v sazbě pouze vynechávala volná místa k jejich eventuálnímu dodatečnému doplnění. Pouze dvakrát byla práce zkomplikována užitím návodné **reprezentanty**⁶³ (zatímco Olivetský zavedl první iniciály hned roku 1506, Konáč opět jakoby v souvislosti s Bakalářovým koncem až roku 1513). Stránkování v Bakalářových tiscích tak jako u Konáče či Olivetského neobjevíme, zato se vyskytuje alespoň **foliace**, i když nakrátko v letech 1504 – 1505 opět jen dvakrát.⁶⁴ Pokaždé je římské listování sázeno švabachem č. 1, přičemž v Baarlamovi se tatáž čísla kuriózně opakují ještě na rubu listů (Olivetský foliaci nezaváděl vůbec a Konáč k ní přistoupil pouze roku 1514, když už Bakalář nepracoval). Shody některých sazečských postupů mezi Bakalářem, Olivetským a Konáčem a zejména pak jejich časová návaznost zřejmě ukazují na určité personální spojitosti. Můžeme se jen dohadovat,

⁵⁸ MBak tisk č. 1 – 3, 7, 13, 17 – 20, 22, 24, 29 – 31.

⁵⁹ MBak tisk č. 18.

⁶⁰ MBak tisk č. 28.

⁶¹ MBak tisk č. 18, 28.

⁶² MBak tisk č. 7, fol. A_{1a} a MBak tisk č. 26.

⁶³ MBak tisk č. 2, 13 (nikoli však průběžně).

⁶⁴ MBak tisk č. 17, 18.

že Olivetský se v Plzni u Bakaláře vyučil a Konáč po Bakalářově odmlce přijal do své dílny uvolněného sazeče z Plzně.

Závěrem je nutno dodat, že k Bakalářovu vybavení patřilo též několik **dřevořezů**. Alespoň zachovaná část plzeňské produkce však žádný soustředěný zájem o ilustrovanou knihu neproklazuje, a tím Bakaláře staví hluboko do stínu Tiskaře Pražské bible, Martina z Tišnova i Mikuláše Konáče, kteří jako první u nás propagovali celé ilustrační cykly. Traktát o Zemi svaté z roku 1498 zdobí známý titulní dřevořez (Plachetnice na moři s kormidelníkem a poutníky), který byl přetištěn ještě na titulu relace o Novém světě v letech 1503 – 1504.⁶⁵ Také Život Mohamedův z roku 1498 má dřevořez (Mohamed sedící vykládá z knihy svým žákům), otištěný v začátku a konci.⁶⁶ Rosinovu Pranostiku na rok 1504 uvádí titulní dřevořez (Jupiter a Merkur, stojící postavy s žezly v rukou).⁶⁷ Pokud víme, není fyzicky totožný se štočky německými, ale shoduje se s nimi námětem, standardizovaným pro tento typ publikací. Bakalářův štoček k Rosinově Pranostice nemá nic společného ani se zásobou Tiskaře Korandy.⁶⁸ Tanstetterova jednolistová minuce na rok 1511 má tři drobné mariánské dřevořezy.⁶⁹ Poněvadž poznání počátků české ilustrace v posledních letech poněkud pokročilo, nemusíme se spokojit s dosud platnými, ale nepodloženými závěry.⁷⁰ Titulní dřevořez Rosinovy pranostiky lze bez odporu připsat norimberskému Mistru Posledního soudu z roku 1495, který možná pracoval i oba dřevořezy otištěné Bakalářem roku 1498. Tato atribuce nijak nepopírá dřívější Kohútovo zjištění, že motiv plachetnice na moři souznívá s augsburskou náboženskou grafikou,⁷¹ a je naopak zesílena nepřehlédnutelnými motivickými souvislostmi mezi Bakalářovým Mohamedem z roku 1498 a školní scénou, kterou o tři roky dříve použil během norimberského pobytu Kaspar Hochfeder.⁷² Minuční ilustrace otištěné Bakalářem roku 1510 pocházejí od pražského Mistra Nového zákona v letech 1497 – 1498.⁷³

⁶⁵ MBak tisk č. 1, fol. a_{1a} a MBak tisk č. 19, fol. A_{1a}.

⁶⁶ MBak tisk č. 2, fol. A_{1a}, D_{8b}.

⁶⁷ MBak tisk č. 16, fol. Ia.

⁶⁸ GLOGOVIENSIS, Joannes. Praktyka Mijstra Jana Slawneeho včeniye Krakowskeel (!) Létu Pánie Tisycyemu Pietisteemu Trzetijemu [=1503] Dole se wypisuge. [V Praze ?, typ. Beneda?] (1502). (Knihopis 3577 ČD).

⁶⁹ MBak tisk č. 26: Panna Maria a muž na koni v kopcovité krajině a Panna Maria rozmlouvá v místnosti s vousatým starcem v čepici a bere peníz, vlevo dveře, vpravo okno (48 x 64 v rámečku); Panna Maria na koni, vpravo muž sehnutý nad vědrem (48 x 64 v rámečku); Muž s listem v ruce na koni, vlevo vzadu kopec (48 x 45 v rámečku).

⁷⁰ KOHÚT, Leo. Neznámý Bakalář, s. 126 „nie je vylúčené, že ich autorom bol sál majiteľ oficíny“.

⁷¹ RODERICUS SANCIUS de AREVALO. Der Spiegel des menschlichen Lebens (trad. Heinrich Steinhöwel). [Augsburg, Günther Zainer post 26. III. 1474] (H 13948), fol. 62a (Kristus s apoštoly v bárce na moři). K tomu viz KOHÚT, Leo. Typografia a výtvarná výzdoba, s. 69 – 70.

⁷² VEKENE, Emil van der. Kaspar Hochfeder, s. 133.

⁷³ VOIT, Petr. Český knihtisk mezi pozdní gotikou a renesancí (severinsko – kosořská dynastie 1488 až 1557). Praha 2012 (v tisku).

S pozdně gotickými východisky Bakalářovy úsporné a jednoduché typografie souvisí rovněž ediční úprava publikací. Pokud míra jejich dochování dovoluje soudit, samostatným **titulním listem** byly opatřeny jen některé. Na titulu se nacházejí incipity, nebo pokročilé věcné názvy, ojediněle tu počíná předmluva a dokonce je sem zařazováno jakési bio-bibliografické poučení pro čtenáře.⁷⁴ Tyto postupy byly od roku 1509 vlastní také Konáčovi, avšak návodné poznámky o historii díla, jimiž byl rozšířen kupříkladu titulní list druhého vydání Barlaama roku 1512, jsou v české ediční praxi úplnou novinkou, k níž se až později v letech 1518 – 1520 (ovšem v rámci samostatných předmluv) přiklonili Mikuláš Klaudyán a Oldřich Velenský.⁷⁵ Zcela novým jevem v domácí typografii jsou též titulní dřevořezy připojené k dvěma překladům z roku 1498.⁷⁶ Pokud víme, do Prahy se tato pokročilá praxe dostala až o tři roky později.⁷⁷ Naopak Bakalářovy titulní strany neobsahují ještě osamostatněné impresum.⁷⁸ Ke zveřejnění místa tisku, tiskařova jména a data dokončení sloužil dle starších zvyklostí všem řemeslníkům v Čechách pořad závěrečný **explicit**. Bakalářem stylisticky poměrně stabilizované formulace charakterizuje tvar „V Novém Plzni“⁷⁹ a římská číslice M vyjádřená při datování majuskulí T[isíc].⁸⁰ Zde dosud uniklo, že stejnou aliteraci užívá rovněž explicit prvotiny Pavla Olivetského z blíže neznámého období 1504 – 1506.⁸¹

⁷⁴ MBak tisk č. 1, 19 (titulní list s incipitem a dřevořezem); MBak tisk č. 2 (titulní list pouze s dřevořezem); tisk č. 18 (titulní list s věcným názvem); MBak tisk č. 22, 29 (titulní list s věcným názvem a bibliografickou charakteristikou); MBak tisk č. 28 (titulní list s věcným názvem a počátkem předmluvy).

⁷⁵ MBak tisk č. 29, fol. A_{1a} „Kniha velmi nábožná, jenž slove Barlaam, počíná se šťastně a nalézám psáno, že tyto knihy složil onen veliký doktor Johannes Damascenus, ale v jiném místě nalezl sem, že on tyto knihy nesložil, ale že toliko vyložil jest z řeckého jazyku v latinský. Ale však ktož jest kolvěk tyto knihy sepsal, byl jest velmi učený a nábožný člověk.“

⁷⁶ MBak tisk č. 1, fol. a_{1a} a MBak tisk č. 2, fol. A_{1a} (opakováno na D_{8b}).

⁷⁷ PETRARCA, Francesco. Knihy dvoje o lékařství proti Štěstí a Neštěstí. Praha, [Tiskař Pražské bible] 1501 (Knihopis 7049), fol. «ia» Kolo Štěstí dole, učenec (Petarca) sedící za pulpitem nahoře (235 x 143 v širokém ozdobném rámci).

⁷⁸ VOIT, Petr. Encyklopedie knihy. Starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století. Díl 1., s. 87 a 404 mylně uvedeno, že Kronika o Alexandrovi 1513 (MBak tisk č. 30) obsahuje nejstarší impresum osamostatněné na titulní straně. Ve skutečnosti tento primát připadá až Konáčovu tisku Sněm obecní Dskami zemskými zapsaný, kterýž držán jest při času svatého Pavla na vieru obrácení [25. ledna] na Hradě pražském, pro obecné dobré vytištěný v Praze U Bílého lva léta Božího ec. XXV (Knihopis 273). Přesto se impresum součástí titulní strany počalo pozvolna stávat až v neuvěřitelně opožděných 40. a 50. letech 16. století.

⁷⁹ MBak tisk č. 1 – 3, 6, 17, 18, 20, 22, 24, 28. Tisky č. 29–31 pracují jen s tvarem „v Plzni“.

⁸⁰ MBak tisk č. 1 – 4, 6 – 8, 13, 16, 18, 31. Tisky č. 18, 20 pracují s tvarem typu „léta tisícieho CCCCCVI“. Tisky č. 22, 28 – 30 pracují s tvarem typu „léta tisícieho pětistého osmého“.

⁸¹ LUKÁŠ PRAŽSKÝ. [Dva listy českých bratří králi Vladislavovi]. (Nejjasnější králi a pane, ... Vydání jeho léta TCCCCCIII.) (Druhý list k králi Jeho Milosti ec. ... Králi Vladislavovi Jeho Milosti vydání léta TCCCCCIII.) [Litomyšl, Pavel Olivetský z Olivetu 1504 – 1506] (Knihopis AD tiskař nedoplněn).

Naopak novinkou na území Čech jsou **dedikace** Bakalářových tisků. Zásluhou humanisticky vzdělaných překladatelů Viktorina Kornela ze Všehrd a Řehoře Hrubého z Jelení je nacházíme roku 1501 ve sborníku čtyř překladů prvokřesťanské literatury.⁸² Dedikace vyzvedávají živý odkaz patristické literatury pro soudobou společnost a obecně dobré a zejména Všehrdův list Jírovi obsahuje několik pozoruhodných konstatování o literárním životě na prahu 16. století. Společným tématem Všehrdových i Hrubého dedikací je výrazná, avšak – jak oba pokorně zdůrazňují – nedostatečná a neumělá snaha povýšit češtinu na literární jazyk vyšší literatury, šířené všude po cizině řecky a latinsky (nebo německy).⁸³ Lze jen litovat, že plzeňská dílna i její další literární spolupracovníci praxi rámcových částí však později silně zredukovali. Bakalář jen jednou převzal dedikaci z originálu (1504)⁸⁴ a jednou, když potřeboval Všehrdovými slovy poukázat na schopnosti českého jazyka, zařadil obecnou předmluvu (1511).⁸⁵

Rejstříkovým aparátém bývaly opatřeny nejstarší plzeňské liturgické tisky a od roku 1488 obdobná produkce Tiskaře Pražské bible. Zásluhou Mikuláše Bakaláře se však tento čtenářsky vděčný orientační prvek připoutal i k textům světské povahy. Najdeme ho na konci knihy a ojediněle také hned za incipitem. Položky rejstříků buď parafrázují názvy kapitol,⁸⁶ anebo sumarizují jejich obsah.⁸⁷ Neměl-li Bakalář možnost odkazovat na římská čísla listů, rejstřík je vlastně jen soupisem témat.⁸⁸ Tam, kde se o foliaci opřít mohl, zápasil ovšem se zalamováním řádků, a proto kratší rejstříkové položky opatřoval číslem listu, kdežto delší na novém řádku doprovodil slovním údajem.⁸⁹ Vytvořil tak hybrid, který byl zahraničním tiskařům nedůstojný už během 15. století a který se nevžil ani u nás.

Errata neboli opravy chybné sazby nejsou, ačkoli poprvé s nimi vystoupil Mikuláš Konáč už roku 1510. Bakalář však evidentně neměl korektora a na nápravu

⁸² MBak tisk č. 8, fol. A_{1a}-B_{1a} a J_{1b}-J_{3a}, fol. J_{3b}-J_{7a}, fol. P_{1a}-P_{6b} a fol. R_{5a}-R_{7b}. Viktorin Kornel se dvěma epistolárními vzkazy datovanými 1495 obrátil na Jíru, staroměstského utrakvistického faráře u Panny Marie Na louži, který inspiroval překlad Zlatoústého O napravení padlého. Další dedikaci lounskému rytíři Mikuláši z Černčic formuloval roku 1497 Řehoř Hrubý, překladatel spisku od Jana Zlatoústého Žádný nemuž uražen býti. Mikuláš z Černčic, zemřelý roku 1511, vlastnil společně s Všehrdovým bratrem Václavem zemskodeskový statek Smilovice – v tom lze snad spatřovat jedno z pojítek mezi dedikátorem a dedikantem. Všehrd dva nedatované překlady z Cypriána opatřil jmény svých příznivců Zdeňka Kostky z Postupic, jemuž připsal O potupení světa, a Johanky Krajířové z Krajku, jíž dedikoval Výklad na modlitbu Páně. Okolnosti, vedoucí oba pisatele k volbě dedikantů, ani jejich role ochránců ještě vzpomenu nejsou.

⁸³ VOIT, Petr. Český knihtisk mezi pozdní gotikou a renesancí (v tisku).

⁸⁴ MBak tisk č. 16, fol. Ib.

⁸⁵ MBak tisk č. 28, fol. A1a.

⁸⁶ MBak tisk č. 17, 18, 29, 30.

⁸⁷ MBak tisk č. 28, fol. A_{2a}-A_{3a} rejstřík typu „In libro undecimo est narantur diversa piscium genera“.

⁸⁸ MBak tisk č. 24.

⁸⁹ MBak tisk č. 29, fol. L_{8b} „Král se obrátil na víru. || Na osmdesátém listu. || Král se pokřtil lxxxi“.

by spotřeboval neúměrné množství papíru (zejména kvůli četným záměnám *u* a *n*). Z toho, co bylo o edičních možnostech plzeňské dílny řečeno, vyplývá, že Bakalářovo povědomí tak jako jeho českých kolegů o prestiži knižních výrobců bylo ještě pramalé a vnímání závazků k výchově čtenáře nedospělo ke standardu zahraničních tiskařů, jejichž aktivity se označují za renesanční.

Mikuláše Bakaláře a Tiskaře Pražské bible spojuje překvapivá akcelerace během počáteční fáze živnosti. Pražský kolega v prvním roce svého působení (1488) vydal ilustrované Bajky, objemnou Bibli a kroniku světa, Bakalář během svého nástupu (1498) knižní trh obohatil nejméně šesti tituly. To však nic nemění na faktu, že jeho dílna musela být menší a skromnější a dostala-li větší zakázku, musela se na ni dlouho připravovat. Víme totiž, že sborník patristických překladů byl dle předmluvy Řehoře Hrubého hotov již roku 1497, ale k vytištění došlo až roku 1501 (přičemž z roku 1499 se dochoval jen Žaltář a aktivity během roku 1500 doloženy nejsou). Jan z Vodňan dokončil rozsáhlý rukopis Lactiferu roku 1508 a jeho tisková verze přichází teprve roku 1510 (mezi tím přichází druhé vydání Žaltáře a přípravný trojjazyčný slovník). Vyjma roku 1507, z něhož se žádný datovaný tisk nedochoval, je Bakalářova produkce zachována překvapivě konzistentně. S výjimkou Lactiferu za to vděčíme ovšem unikátům nebo dokonce fragmentům, které dávají tušit, že náklady asi nepřesahovaly 100 exemplářů.

Ediční model a jazyková kultura

Bakalář patří ke nepočtené skupině českých tiskařů pocházejících z ciziny, z nichž mnozí získali vysokoškolské vzdělání na zahraniční katolické univerzitě (Johann Alacraw, Konrad Baumgarten, Matthias Preinlein, Konrad Stahel, Libor Fürstenhain). Nejen tedy zájmem tuzemských objednavatelů a nakladatelů, ale i tím, že tito cizinci vnímali humanistická studia citlivěji než jejich utrakvističtí kolegové v Praze, lze vysvětlit, proč svůj ediční program založili na textech latinských. Bakalář je však v této skupině protagonistou ojedinelým, neboť latinské texty díky svému krakovskému školení sice neodmítal, ale s pomocí českých sazečů upřednostňoval přece jen literaturu jazykově českou. Tím, že se plzeňská dílna dokázala takto pohybovat mezi dvěma jazykovými, a tím i politickými edičními modely, získala záruku delší existence než jakou poskytoval latinizující program ostatním cizím řemeslníkům, kteří u nás stihli působit jen krátkodobě. Přitom postoj k národnímu jazyku země, v níž Bakalář žil a pracoval, nebyl ovlivněn konfesijně, nýbrž za stavu, kdy nám Německo dodávalo dostatek jinojazyčné literatury, měl naopak silný ekonomický podtext. Tak jako celé české řemeslo i Bakalář se vůči importu vymezil akcentem na češtinu a přitom preferoval takové žánry, které mezi dováženou literaturou patrně tvořily menšinu. Jeho poměrně pestrá ediční činnost výrazně postoupila nad vydavatelský profil starší plzeňské dílny Tiskaře Arnoštových Statut a jeho nástupců z přelomu 80. a 90. let. Bakalářův model vůbec poprvé v dějinách českého knihtisku

akceptoval takřka celý žánrový terén soudobé rukopisně šířené četby. Pro bohaté patricije i méně majetné měšťanské vrstvy tiskl jak katolickou literaturu teologickou a nábožensky výchovnou, tak vzdělavatelskou, mravně výchovnou a zábavnou.

Dle současného dochování Bakalářovy produkce můžeme soudit, že náboženské literatuře byla věnována asi jen třetina edičního modelu. Nad absencí velké liturgické literatury se nemusíme pozastavovat. Ta vycházela pro většinové utrakvistické publikum v Praze a Kutné Hoře (Bible, Nový zákon, Pasionál), zatímco Bakalářova dílna na podobné rozsáhlé tituly nebyla ani vybavena. Tak se vedle menších částí Bible⁹⁰ a biblických apokryfů⁹¹ objevily jednotliviny z literatury patristické,⁹² pozdně středověké⁹³ i soudobé,⁹⁴ včetně aktuální náboženské polemiky.⁹⁵ Přitom je zajímavé, že poměrně rozsáhlý sborník překladů z Jana Zlatoústého a Cypriána, připravený Všehrdem a Hrubým s cílem rozdmýchat zájem o četbu patristiky v národním jazyce, skončil roku 1501 právě v plzeňské dílně a nikoli u konzervativního Tiskaře Pražské bible, který s novým programem křesťanského humanismu příliš nerezonoval. Nic nevadilo, že Hrubý i Všehrd (ten od roku 1496) se hlásili k utrakvistům, zatímco Bakalář ještě nedávno (1498) publikoval jeden z nejviditelnějších důkazů svého katolictví, totiž Traktátík, v němž se eucharistie vysvětluje nikoli rozumem, ale vírou. Tak jako u Tiskaře Pražské bible nenašel odezvu Hrubého překlad Petrarkova díla Kniehy dvoje o lékařství proti Štěstí a Neštěstí (1501), tak zřejmě z obavy o obchodní neúspěch v linii patristické literatury nepokračoval ani Bakalář. Raději uvítal náboženskou polemiku se všemi jinověrci, včetně vznikající jednoty bratrské. Traktát Jana z Vodňan se tváří v titulu jako soudobá polemika s jednotou a bratrem Lukášem, ale ve skutečnosti je to první, ještě neuměle sestavený katechismus katolické víry užívající systém otázek a odpovědí.⁹⁶ Pokud víme, Bakalář byl díky své konfesi prvním a jediným tiskařem v Čechách rozmnožujícím odpustkové listy.

Žánrové spektrum světské literatury, která dle dnešního poznání zaujímal asi dvě třetiny vydavatelského modelu, se jeví pochopitelně rozmanitěji. Snad zde určitou roli poradců sehráli právník Všehrd a františkánský kazatel Jan z Vodňan, od nichž mohla pocházet volba středověké literatury s mravně výchovným cílem a důrazem na obecné dobré (právník Albertanus, františkán Joannes Guallensis).⁹⁷ Mimo to je zastoupena jak beletrie starověká,⁹⁸ tak středověká.⁹⁹ Část těchto nadnárodních

⁹⁰ MBak tisk č. 7, 20, 22.

⁹¹ MBak tisk č. 12, 15.

⁹² MBak tisk č. 8.

⁹³ MBak tisk č. 5.

⁹⁴ MBak tisk č. 6, 7, 21, 22.

⁹⁵ MBak tisk č. 2, 24.

⁹⁶ TRUHLÁŘ, Josef. O životě a spisech známých i domnělých bosáka Jana Vodňanského, s. 524 – 547.

⁹⁷ MBak tisk č. 13, 14, 18.

⁹⁸ MBak tisk č. 17, 29.

⁹⁹ MBak tisk č. 5.

látek byla velmi dobře přijata díky zábavné složce poutavých příběhů.¹⁰⁰ Bakaláře tak můžeme hodnotit jako prvního vydavatele próz, které bez ohledu na dobu vzniku, původ a téma postupně poklesávaly mezi nižší aristokracii a měšťanské čtenáře, aby nakonec zakotvily v úrovni zábavné lidové četby.¹⁰¹ Novinkami v soudobém edičním modelu katolické Plzně i utrakvistické Prahy se zdají být rovněž učebnice,¹⁰² cestopisy¹⁰³ a slovníky.¹⁰⁴ Zájem o tuto část naukové literatury vedle sebe dovolil položit Vavřince z Březové, který počátkem 15. století zčeštil Mandevillovo putování, a žhavou novinku o objevení Nového světa. Zatímco encyklopedický Lactifer v době počínajících humanistických studií kvůli své středověké koncepci zalezl,¹⁰⁵ o něco dříve vydaný trojjazyčný věcně uspořádaný slovníček byl hojně přetiskován.¹⁰⁶ Naopak poznatky z aplikované astronomie formou pranostik a minucí patřily ke standardním vydavatelským položkám téměř všech českých prvotiskařů.¹⁰⁷

Asi polovina Bakalářovy produkce se vznikem hlásí k české středověké literatuře. Takto silná a vlastně už programová revitalizace starší vývojové vrstvy je u nás opět zcela ojedinělá. Zajisté ji podporovala setrvalá čtenářská obliba, kterou dokazují desítky opisů pořízených ještě během 15. století. Nicméně byla také ovlivněna malým výběrem kvalitních textů soudobých, mezi nimiž se díky konzervativnímu ladění utrakvistických autorů ani žádná zábavná próza neujala. Obnovoval-li Bakalář díla se zábavnou tendencí, jejich starý původ nemohl být rozhodně na překážku, avšak uvedení středověkého encyklopedického Lucidáře o humanistickém smýšlení majitele tiskárny nijak nesvědčí.¹⁰⁸ Poněvadž vedle knihtiskem obnovovaného dědictví se Bakalář živě zajímal též o literaturu soudobou, ať už původní českou nebo překladovou, musíme se ptát, jaké žánry a ediční východiska volil. Zde musíme přiznat, že na rozdíl od všech svých zahraničních soupeřů a naopak v souladu s tuzemskými kolegy se úzkostlivě vyhýbal aktuální antické literatuře a k patristice se přiblížil vlastně jen okrajově. I pro Bakaláře byl totiž směrodatný vkus publika

¹⁰⁰ MBak tisk č. 10, 11, 27, 30.

¹⁰¹ KOHŮT, Leo. Neznámý Bakalár, s. 78 „literatúra preniká aj do nižších, nemajetných vrstiev ľudu“. Tuto tezi však pro přelom 15. a 16. století nemůžeme ještě přijmout.

¹⁰² MBak tisk č. 3.

¹⁰³ MBak tisk č. 1, 19, 25, 31.

¹⁰⁴ MBak tisk č. 23, 28.

¹⁰⁵ MARTÍNKOVÁ, Dana. Středověké vokabuláře a slovník středověké latiny v českých zemích, s. 32 – 38.

¹⁰⁶ Dictionarius trium liguarum. Wien, Hieronymus Vietor – Johann Singriener st. 1513 (Knihopis 1902 ČD, VD16 D 1406); Leipzig, Wolfgang Stöckel 1514 (Knihopis AD); Plzeň, Jan Pekk 1526 (Knihopis AD); [Plzeň, Tomáš Bakalář] 1532 (Knihopis 2224); Nürnberg, Jodocus Gutknecht ca. 1535 (Knihopis neuvádí) atd.

¹⁰⁷ MBak tisk č. 9, 16, 26.

¹⁰⁸ MBak tisk č. 3. K tomu viz STEER, Georg. Lucidarius. In Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon. Bd. 5., sl. 939 – 947 a ZÍBRT, Čeněk. Staročeský Lucidář. Text rukopisu Fürstentberského a prvotisku z roku 1498, zvl. s. 42 – 71, kde zařazeny juxta pozice rukopisu 15. století a Bakalářovy edice.

a schopnosti recipovat náročnější četbu. Mimo to mu k výrobě „vyšší“ literatury prozatím ještě chyběli schopní editoři, kteří by formou překladatelských marginálií a samostatných vysvětlivek přiblížili starověké realie málo zkušenému anebo zcela neznalému čtenáři (přesto však takto vybavené překlady Řehoře Hrubého patrně z obavy před čtenářským nepřijetím cestu do tiskáren nenašly). Už v minulosti bylo dostatečně prokázáno, že některé Bakalářem separátně tištěné překlady jsou částmi původně homogenního díla (Bernhard von Breydenbach), na něhož si překladatel či spíše tiskárna vcelku netroufala, anebo že celistvě působící edice vznikly účelovým, propagandistickým spojením několika předloh (Amerigo Vespucci).¹⁰⁹ Zde všude i v traktátu O následování Krista Pána, který se ještě donedávna považoval za dílo Tomáše Kempenského,¹¹⁰ jsou znát oproti předlohám silná krácení. Překladatelská technika je jako u Mikuláše Konáče velmi volná.

Porovnáme-li skupinu textů, jež lze označit za soudobé,¹¹¹ s texty převzatými ze středověku,¹¹² nalezneme vcelku pevné distinktivní rysy – mluvnické jevy. Zatímco druhou skupinu charakterizují staré minulé časy, soudobá literatura první skupiny už zavádí produktivnější složená préterita. Vezmeme-li v úvahu Bakalářova latinská studia, pak nemusí překvapit, že v době, kdy aoristy (až na staré *vece*) a imperfekta omezily nebo zcela vymýtily už i české biblické tisky z let 1488, 1489 a 1506, se úporně drží právě v Plzni. Hlavní důvod přežívání těchto archaismů však vidíme v tom, že z hlediska soudobé jazykové praxe musely být pořád ještě přípustné. Mimo to zde zřejmě působily časové či personální důvody, neboť některé staré texty modernizací přece jen prošly.¹¹³ Jednoznačně to dokazuje Vespucciho relace o Novém světě, která byla zčestněna okolo roku 1506 a přesto v první polovině jako záměrného stylistického prostředku užívá šest imperfekt (*spravováše, bieše, rozmáháše* apod.). Přijmeme-li navíc hypotézu Eugena Paulinyho o tom, že Bakalářův jazykový konzervatismus mohl dobře souznívat se stavem slovenského nářečí,¹¹⁴ jež důvěrně poznal, než odešel na krakovská studia a do Plzně, pak za překlad, který vyšel z jeho pera, můžeme považovat právě a jen Vespucciho relaci.¹¹⁵ Smíšením Bakalářových jazykových zkušeností s územ, který prosazovali jeho literární poradci a ostatní překladatelé, povstal v starším českém knihtisku jinak neopakovatelný

¹⁰⁹ SOKOL, Vojtěch. Život Mohamedův z r. 1498 a jeho předloha, s. 35 – 42; KOUTNÍKOVÁ, Ludmila. Český prvotisk „Traktát o zemi svaté“, s. 191 – 196 a Spis o nových zemích a Novém světě. Faksimile a výklad plzeňského tisku Mikuláše Bakaláře z roku 1506. Ed. Pravoslav Kneidl. Praha, 1981.

¹¹⁰ MBak tisk č. 4. K tomu viz POST, Regner Richard. The Modern Devotion, s. 520 – 536.

¹¹¹ MBak tisk č. 1, 2, 6, 7, 13, 14, 16, 18, 19, 22 – 24, 28.

¹¹² MBak tisk č. 3, 5, 8, 10 – 12, 15, 17, 25, 27 – 31.

¹¹³ MBak tisk č. 3, 29, 30.

¹¹⁴ PAULINY, Eugen. K jazyku tlačí, s. 34.

¹¹⁵ KOHÚT, Leo. Neznámý Bakalář, s. 37 vyslovuje opačnou, avšak nepodloženou tezi, že „překlady z latinčiny si Bakalář povážščině urobil sám“.

jev, kdy ediční technika oscilovala mezi dvěma kolejemi – jedna vedla k pasivnímu přejímání staročeských textů a druhá se řídila soudobou jazykovou praxí.

Bakalář v reakci na čtenářský zájem dokázal uspořádat reedice. O tomto vydavatelském postupu se zmiňujeme proto, že pražští tiskaři počátkem 16. století k němu důvod ještě nenacházeli. Bakalář však nezvolil stránkové přetisky, nýbrž textově mírně upravená a sazečsky odchylná druhá vydání. Zřejmé je to na reedici Žaltáře¹¹⁶ i na Barlaamovi, jehož jazyk doby Tomáše Štítného je oproti editio princeps výrazně modernizován a text sázen dokonce dvousloupečně.¹¹⁷ Obnoven byl také Mandevillův cestopis, ale první vydání se nedochovalo vůbec a druhé nemá titulní list.¹¹⁸ Už jsme se zmínili o tom, že po Bakalářově odchodu z živnosti roku 1513 obnovili ve Vídni jeho malý trojjazyčný dikcionář. Když Bakalář zemřel, některé čtenářsky osvědčené tituly počal znovu vydávat tiskař Jan Pekk. Zprvu byl pomocníkem norimberské dílny Hieronyma Höltzela a v Plzni samostatně působil v letech 1526 – 1531. Je vcelku pravděpodobné, že podstatná část Pekkovy tvorby stála na Bakalářově programu, alespoň Albrechtova Lékařství koňská nebo Rada zhovadilých zvířat a ptactva k člověku by tomu mohla odpovídat, leč ze starších edicí tato díla neznáme. Vazbu Jana Pekka na Bakaláře lze však prokázat u dvou mravně výchovných titulů.¹¹⁹ Na rozdíl od nich se mladší reedice, uspořádané až v rudolfínské době, k Bakalářovi hlásí. Roku 1576 péčí pražského tiskaře Buriana Valdy vyšel potřetí Mandevillův cestopis¹²⁰ a roku 1593 Jiří Dačický obnovil s nutnými jazykovými úpravami Bakalářovo první vydání Barlaama, neodpustiv si poznámku, že původní plzeňská edice už není běžně k dispozici (o druhém vydání z roku 1512

¹¹⁶ MBak tisk č. 7 (z roku 1499) a MBak č. 22 (z roku 1508). Odchyly věcné: 1499 v radě nemilostivých] 1508 v radě nevěrných – v Zákoně Páně] v Zákoně Božiem – kteréž jest štiepeno] kteréž štiepeno jest – A list jeho nesprchne a všecko, cožkoli učiní, v prospěch bude] A list jeho nesprchne a všecky věci, kteréžkoli činiti bude, prospěšnéť budú atd. Odchyly v sazbě: 1499 neotssel] neodssel – na stolitzy] na stolicy – nakaženie] nakaženije – drzewo] drzewo – bude (jednobříškové b)] bude (dvoubříškové b) atd.

¹¹⁷ MBak tisk č. 17 (z roku 1504) a MBak č. 29 (z roku 1512): 1504 jdiechu] 1512 šli jsú – jmějieše] mějieše – pohan bieše] byl pohan – bydleše] bydlel atd.

¹¹⁸ MBak tisk č. 25 (z roku 1510) a MBak tisk č. 31 (z roku 1513). Jak byly obě edice pojmenovány, nevíme. Názvy, které jsou od 19. století přebírány z ruky do ruky, nemusejí být autentické. Neberou totiž v úvahu záznam Václava Hanky znějící „Knihy o jednom rytieři, jenž jest byl veliký Lantfaréř“ a překvapivě korespondující s explicitem Bakalářova vydání 1510 „Má konec Lantfaréř nebo Zjezdílec“. HANKA, Václav. České prvotisky, s. 109 – 126, zvl. 124, č. 24.

¹¹⁹ MBak tisk č. 14 – ALBERTANUS, Causidicus Brisciensis. O řádném mluvení a mlčení. Plzeň, [Jan Pekk] 1528 (Knihopis 108) a MBak tisk č. 19 – JOANNES GUALLENSIS. Výborná a užitečná kniha o čtyřech veřejných neb stěžejných ctnostech. Plzeň, Jan Pekk 26. VI. 1529 (Knihopis 3579 ČD).

¹²⁰ MBak tisk č. 31 – MANDEVILLE, John de. Cesta po světě. Praha, Burian Valda 25. II. 1576 (Knihopis 5169), fol. A_{2a}. „V českou pak řeč kdo by je nejprve přeložil, není vědomé, než to, že víc než před šedesáti lety byly tlačené v Plzni od Mikuláše Bakaláře. Ale že byla čeština již stará ..., protož k těmto letům řeči naší české prohlídajíc tato knížka všecka naskrze jest pilně zkorigovaná ... a též v mnohých místech jest i přiopravená“.

tedy nevěděl).¹²¹ Právě pro malý formát a nízký náklad, který v čtenářském koloběhu skončil naprostým očtením, se však jiným mladším editorům a tiskařům Bakalářova produkce do ruky už nedostala, takže nová vydání museli znovu opírat o rukopisné předlohy 15. století, tentokrát ovšem s náležitými jazykovými modernizacemi.¹²²

Bibliografická inventura

Zdeněk Václav Tobolka zveřejnil během 20. až 40. let 20. století soupis Bakalářových tisků několikrát, a vždy ve stejném počtu 23 bibliografických jednotek.¹²³ Za dlouhý čas se u příležitosti sestavení bakalářovského sborníku nové inventury ujal František Horák. Roku 1966 tak shromáždil 29 položek.¹²⁴ Po nové typologické a textové analýze, která bezzbytku nebyla provedena ani autory statí bakalářovského sborníku, a ovšemže po našem dlouholetém průzkumu všech původem českých paleotypů musíme však Horákův soupis notně korigovat. Pět položek musí být vyřazeno, tři si žádají předatování a sedm položek v podobě nálezů přichází nově. Tak se dnešní povědomí o Bakalářově činnosti ustaluje na čísle 31, i když ani tento stav není jistě autentický, neboť tiskařovy aktivity musely být ve skutečnosti mnohem bohatší.

Z Horákova soupisu předně vyřazujeme záhadný a dnes už nedochovaný sborník s názvem Kalendář, minucí a pranostika na rok 1489, jehož explicit dráždivě zní „A tak skonávají se Letopisové ... přetištění v Nový, jenž jest město také i v dalekých zemích široce slovatné, Plzni“.¹²⁵ Horák tento sborník, vzniklý pravděpodobně roku 1488, postavil jako Bakalářovu juveniliu na první místo, pranic se ovšem nestaraje, že následující dlouhé období let 1488–1498 není vyplněno žádnými doklady tis-

¹²¹ MBak tisk č. 17 – Historia a život svatých Barláma a Jozafata, vyznavačův Božích a poustevníkův. Praha, Jiří Jakubův Dačický 1593 (Knihopis 956), fol. A_{4a} „Když někdy před léty devadesáti knížka velmi nábožná o svatých Barlámovi a Jozafatu, vyznavačích Božích, v českém našem jazyku byla vydána a již pro dávnost času zřídka který exemplář více se jí nacházel a jestli kteří ji měli, pro nezvyklost a neobyčejnost starého jazyka českého ne každý jí naskrz rozuměl. Nyní s pomocí Boží na některých nábožných pánův a paní žádost zase drobet opravenější, pokudž možné bylo, na světlo se vydává“.

¹²² MBak tisk č. 27 – Kronika o Apolloniovi, králi Týrském. Praha, Jan Černý 1605 (Knihopis 4438) a MBak tisk č. 30 – Kronika utěšená a kratochvilná o jednom znamenitém rytíři jménem Alexandrovi. B. m. t. 1667 (Knihopis 4436).

¹²³ TOBOLKA, Zdeněk Václav. Dějiny československého knihtisku v době nejstarší, s. 68; TOBOLKA, Zdeněk Václav. Plzeňský tiskař Mikuláš Bakalář. (Zvláštní otisk z Otavana 10/1927) a TOBOLKA, Zdeněk Václav. Mikuláš Bakalář, prvý známý kníhtlačiar zo Slovenska, s. 103–108. Tento stav ještě nedávno petrifikoval přetištěním Tobolkova soupisu KOHÚT, Leo. Neznámý Bakalář, s. 36–37, ačkoli na s. 43 bez podrobnějšího doplnění poznamenává, že „novšími objavmi sa zvýšil počet tlačí súpisu na 29“.

¹²⁴ HORÁK, František. Současný stav soupisu tisků ..., s. 20–30.

¹²⁵ Soupis (spuria) 13 – Knihopis (Dodatky, Prvotisky) XXXII – GW(M) 01545 s datací 1499 – HORÁK, František. Současný stav soupisu tisků ..., s. 22, č. 1.

kařovy práce. První zmínka o něm se v archivních materiálech děje až roku 1493, ale ani v této souvislosti se Bakalář neoznačuje jako tiskař.

Pochybnosti dále budí explicit sborníku se zmínkou o nějakých Letopisech, které jako by upamatovaly na už druhou reedici plzeňského vydání Kroniky trojánské (první reedici pořídil 24. XII. 1487 Martin z Tišnova, dříve pojmenovaný jako Tiskař Žaltáře). Sborník vykazuje ve srovnání s Bakalářovými pracovními postupy ještě dvě další nesrovnalosti. První souvisí s titulním letopočtem sázeným „MCCCCLXXXIII“ čili s římskou číslicí M, zatímco u Bakaláře přichází standardně zkratka „T“, nebo slovo „tisíc“. Druhá nesrovnalost se týká tvaru „v Nový ... Plzni“, kdežto u Bakaláře čteme zásadně „v Novém Plzni“. Naopak vsuvku „jenž jest město také i v dalekých zemích široce slovné“ doslovně čteme u Bakaláře v Lactiferu 1511.¹²⁶ Díky uvedeným rozporům se k Bakalářově autorství stavěl rozpačitě už Josef Dobrovský, který sborník do literatury vlastně vnesl, avšak žel nikoli z autopsie, nýbrž dle amatérsky pořízeného bibliografického záznamu. Mladší badatelé prohlásili záznam za irelevantní,¹²⁷ poněvadž se jeho datace (1488) míjela s tehdy uznávanou chronologií plzeňského knihtisku. Nejstarší skupina památek, kterou představovaly práce takřčeného Tiskaře Arnoštových Statut, měla totiž vzniknout již během 70. let 15. století a Bakalář po notné přerývce poprvé vystoupil až roku 1498. Ve světle Boldanova nového průzkumu filigránů nejstarších plzeňských prvotisků se však situace jeví jinak, neboť jazykově české edice Trojánské kroniky, dvou Nových zákonů a neilustrovaného Pasionálu nepocházejí ze 70., nýbrž 80. a 90. let 15. století. Sborník, o němž je řeč, mohla tedy vyrobít právě tato neznámá plzeňská dílna v časové blízkosti neilustrovaného Pasionálu (konec 80. let) a Dlačova Nového zákona (počátek 90. let).¹²⁸ Lze se však domnívat, že dílna někdy poté zanikla, rozhodně však nejpozději před rokem 1498, neboť jen stěží připustíme myšlenku, že by se v Plzni na sklonku 15. století udržely dvě konkurující knihtiskařské živnosti.

Z Horákova soupisu dále vyřazujeme titul Hádání Smrti s člověkem, který byl za Bakalářův výrobek považován jen volně a bez důkazů.¹²⁹ Tato pozdně středověká básnická skladba, známá dříve pouze defektním unikátem Knihovny Národního muzea v Praze, se ve skutečnosti dočkala dvou vydání. Taktéž defektní unikát druhé

¹²⁶ MBak tisk č. 28, fol. A_{1a}.

¹²⁷ VOLF, Josef. *Calendarium Bohemicum auf das Jahr 1489*, s. 158 – 168 a ALTMANN, Ursula. *Mikuláš Bakalár im Gesamtkatalog der Wiegendrucke. Beiträge zur Inkunabelkunde 1 (III. Folge)*, s. 113 – 119. Stať Altmannové byla přetištěna pod názvem Mikuláš Bakalár v *Gesamtkatalogu der Wiegendrucke*. In *Mikuláš Bakalár Štetina. Štúdie a materiály o živote a diele slovenského prvotlačára v Plzni* (red. Leo Kohút), s. 104 – 111.

¹²⁸ BOLDAN, Kamil. *Záhada Kroniky trojánské. Počátek českého knihtisku*, s. 52. Emma Urbánková vznik neilustrovaného Pasionálu i Dlačova Nového zákona datovala do období po roku 1476 (Soupis 6 a 7).

¹²⁹ HORÁK, František. *Současný stav soupisu tisků ...*, s. 26, č. 19.

edice, kterou jsme objevili roku 1985, chová bratislavská Ústředná knižnica SAV.¹³⁰ Na rozdíl od muzejního unikátu má však zachovaný explicit, v němž je památka nazvána Rozmlouvání Smrti s člověkem a člověka s Smrtí, opatřena rokem vzniku 1507 a jménem Pavla Olivetského z Olivetu jako tiskařem. Flagrantní je pro obě edice zejména shodná diakritika skupin *bě mě ně pě wě*, kterou Bakalář držel jen v satíře Podkoní a žák (1498) a pak se s ní v tomto rozsahu rozloučil, zatímco Olivetský ji takto zaváděl už od svých počátků (1504 – 1506). Poněvadž se obě edice typograficky i textem prokazatelně shodují, Hádání je nutno přejmenovat na Rozmlouvání a z Bakalářovy dílny přesunout do tiskárny Olivetského. Muzejní exemplář můžeme přitom považovat za doklad prvního, textově ještě chybného vydání, zatímco bratislavský výtisk patří k opravené a textově spolehlivější edici druhé.

Horákův soupis obsahuje dále tři jazykově české nástěnné almanachy na léta 1507, 1510 a 1514.¹³¹ Jako jejich výrobce byl Bakalář pouze odhadnut díky nejstarší z nich, sestavené Konradem Tocklerem, která na spodním okraji nese jména „Mikuláš Bakalář Jeroným Heltzl“. Rozhodování našich předchůdců, kdo byl z této dvojice tiskařem a kdo nakladatelem, bylo motivováno silně národovecky. Za původce se prohlásil Bakalář a tisk byl autoritativně umístěn do Plzně. Lze se tu však odvolat už na podezření Mirjam Bohatcové, zakotvené do recenze bakalářovského sborníku,¹³² a potvrzené jak Boldanovou, tak naší analýzou.¹³³ Nejen písmo, ale i minuční značky všech tří almanachů patří norimberské tiskárně Hieronyma Höltzela. Se změněnou atribucí musíme rovněž přehodnotit význam Bakalářova signetu, přitíštěného do Tocklerovy minuce na rok 1507. Nemá evidentně platnost značky tiskařské, nýbrž nakladatelské. Bakaláře pak per analogiam považujeme za nakladatele dalších dvou známých českých minucí, totiž Tocklerovy na rok 1510 a Buschovy na rok 1514. K Höltzelově a nikoli Bakalářově tiskárně patřila i excelentní záhlavová lišta Tocklerovy minuce na rok 1510 s Kristovým narozením, klečící Pannou Marií a Třemi králi. Za jejího tvůrce se považují buď Albrecht Dürer, nebo Hans Süß von Kulmbach.¹³⁴ Buschova minuce na rok 1514 je známá třemi zlomky, z nichž dva Horák přiřkl Bakalářovi, aniž by postřehl, že za tiskaře třetího fragmentu je Knihopisem považován Olivetský.¹³⁵ I v tomto případě, jak si již povšimla Mirjam Bohatcová,

¹³⁰ VOIT, Petr. Nové pohledy na veršovanou skladbu Rozmlouvání člověka se Smrtí, s. 166 – 174. Unikát je uložen v bratislavské UK SAV, sign. Velká teologická 6508, přívazek 3 – dříve fond Evangelické církevní knižnice. K tomu viz též Knihopis (ČD) 2838.

¹³¹ HORÁK, František. Současný stav soupisu tisků ..., s. 26, 27 a 29, č. 18, 24 a 29.

¹³² BOHATCOVÁ, Mirjam. Mikuláš Bakalář Štetina, s. 420 – 424.

¹³³ BOLDAN, Kamil. Sběrka minucí a pranostik ..., s. 96 – 97 (č. 14), 98 – 99 (č. 18) a 103 (č. 24) a VOIT, Petr. Role Norimberku, s. 429 – 431.

¹³⁴ TIB 10, s. 270 (barevně reprodukuje KNEIDL, Pravoslav. Česká lidová grafika v ilustracích novin, letáků a písniček, s. 43, č. 4).

¹³⁵ Knihopis 14700 (ČD) pod záhlavím Pusz dva zlomky chované nyní Národní knihovnou v Praze a Knihopis 5589 jeden zlomek chovaný Knihovnou Národního muzea v Praze.

nastal omyl.¹³⁶ Fragment je podle nejnovějších průzkumů z tvorby Olivetského vyloučen a rovněž připsán Hölzelovi.

Dříve než se zaměříme na položky Horákova soupisu, které bylo nutno předatovat, pokusme se zodpovědět otázku, s jakým rukopisem Bakalář svou tiskárnu vlastně otevíral. Dosti průkazně tu oproti starším představám promlouvají filigrány.¹³⁷ Dle shodné průsvitky (volská hlava s hadem) lze rekonstruovat, že nejprve byla roku 1498 vyrobena dílka Následování Krista Pána a Podkoní a žák (správnost pořadí však už ověřit neumíme).¹³⁸ Ještě téhož roku začala průběžně vznikat série titulů s odlišným filigránem (váhy v kruhu), totiž Život Mohamedův – Traktát o Zemi svatě – Lucidář – Traktátík – Žaltář, přičemž zde už papír v průběhu tisku došel a začalo se brát z balíku, který byl charakteristický jiným filigránem (písmeno u s květinou).¹³⁹ Z této série jsme vyřadili strahovský unikát Života Adama a Evy, který býval kladen do blízkosti Bakalářových juvenilií z roku 1498 už od Jungmannových dob.¹⁴⁰ První, kdo tuto dataci posunul až do doby okolo roku 1502, byl Cyril Straka, ale jeho názor zapadl.¹⁴¹ Strakovo stanovisko nyní potvrzujeme typografickou analýzou. Zrcadlo sazby je jednak nápadně větší (112 x 75 cm), čímž se shoduje s produkcí z let 1501 – 1502, a tisk má průběžně 21 řádků, což je počet vyskytující se u Bakaláře až od roku 1501 (do té doby sázel jen 20 a méně řádků). Konečně za třetí také distribuce diakritických znamének odpovídá až etapě mladší.

Změnu datování si vyžádala rovněž Kronika sedmi mudrců.¹⁴² Doposud odhadovaný rok vzniku 1501 jsme rozšířili na období 1501 – 1508 do blízkosti Gest Romanorum a apokryfu o Asenatě. Důvodem byla jednak viditelná opotřebovanost dosluhujícího písma a jednak souhlasný počet řádků i rozměr zrcadla napovídající, že k sazbě této skupiny tisků posloužilo sázítko s jednotně nastaveným pravým okrajem. Tento technologický předpoklad můžeme opakovaně použít k podpoře předatování Vespucciho relace, jak ho už před lety navrhl Pravoslav Kneidl.¹⁴³ Pů-

¹³⁶ BOHATCOVÁ, Mirjam. Nástěnné kalendářní minuce Pavla Olivetského, s. 23 – 58, zvl. 47 – 48 s upozorněním, že atribuce na Olivetského je chybná, leč jiného původce autorka nenavrhl (zde je třeba doplnit, že švabach muzejního fragmentu se neshoduje s písmem Olivetského ani výškou ani akcenty a že výdechová interpunkce je značena šikmicí, kterou Olivetský zásadně neužíval. Olivetský neměl ani zaoblenou texturu, pomoci níž jsou na fragmentu sázeny názvy měsíců a která se naopak shoduje s Hölzelovými zásobami).

¹³⁷ KOHÚT, Leo. Neznámý Bakalář, s. 81 „súdiac podľa známeho latinského závěru, ... môžeme teoreticky predpokladať, že najprv vydal Bakalár brožúrku o Mohamedovi“.

¹³⁸ MBak tisk č. 4 a 5.

¹³⁹ MBak tisk č. 2, 1, 3, 6, 7.

¹⁴⁰ MBak tisk č. 15.

¹⁴¹ STRAKA, Cyril. Nález dosud nevěstných prvotisků v knihovně Strahovské, s. 209 – 219, zvl. 218.

¹⁴² MBak tisk č. 11.

¹⁴³ MBak tisk č. 19. K tomu viz KNEIDL, Pravoslav. El Mundus novus de Amérigo Vespuccio y el escrito sobre las Nuevas tierras de Nicolás Bakalář, s. 99 – 129 a Spis o nových zemích, s. 17 – 54, zvl. 40 – 43.

vodní datace 1503 – 1504, zakotvená v Horákově soupisu, se opírala o domnění, že Bakalářův tisk vznikl zčestněním některé z raných latinských relací, které se počaly objevovat od roku 1503. Kneidlovi se však podařilo poukazem na shodu vzdáleností popisovaných lokalit prokázat, že český úpravce měl vedle několika nezjištěných předloh k dispozici také verzi německou, která poprvé vyšla až roku 1504. Kneidl přitom logicky vyvodil, že Bakalář povědomí o cizojazyčných cestopisech získal právě v Norimberku, kde tamní tiskárny tyto brožury přetiskovaly během roku 1505 a 1506. Nicméně nesmíme pominout, že poradcem tu mohl být případně i Bakalářův kmenový autor bosák Jan z Vodňan, informovaný norimberskými spolubratry františkány, kteří dostávali aktuální zprávy z misíí. Vezmeme-li v úvahu jistý čas potřebný ke kompilaci několika pramenů a opřeme-li se o typografické shody s datovanými Epištolami (1506), pak Kneidlem navrhovanou datací můžeme na rozdíl od názoru Jiřího Hruběše potvrdit.¹⁴⁴

Již jsme upozornili, že Horákův soupis je třeba doplnit o sedm nových položek. Seřadíme-li je dle předpokládané chronologie, na přední místo se dostávají dvě dosud zcela neznámé edice pozdně antických *Gest Romanorum* a apokryfu o Asenatě, manželce Josefa Egyptského.¹⁴⁵ Přestože stav diakritiky a četné jazykové archaismy vylučují jako původce Mikuláše Konáče nebo Pavla Olivetského, obě staročeské prózy, *Gesta* i *Asenata* – zachované žel vždy jen jedním oboustranně potíštěným listem, uloženým v pražské Knihovně Národního muzea – nelze datovat přesněji než obdobím 1501 – 1508, kdy Bakalář přestal užívat velký švabach. Z povídkového souboru *Gest Romanorum* se dochovalo jen torzo vyprávění o žákovi, provádějícím magii s voskovým obrazem. Na otázku, zda Bakalář tiskl kompletní *Gesta*, nebo jen výbor, neumíme proto odpovědět. Stejně tak se prozatím nedozvíme, rozšířil-li jen apokryf o Asenatě, nebo *Život Josefův*, či dokonce kompletní Testamenty dvanácti patriarchů, do nichž bývaly tyto texty vsouvány. Předpoklad, že Bakalář vydával nezkrácená znění úplně popřít nelze, poněvadž nejméně polovina jeho produkce před rokem 1508 zaujímal, ba i překračovala 100 listů osmerkového formátu (*Žaltář* z roku 1508 pozůstával dokonce z 184 listů, což by na úplné edice *Gest Romanorum* i Testamentů jistě postačovalo).

Třetí doplněk Horákova soupisu představuje staronová *Pranostika* na rok 1502. Dnes je neznámá, ale před první světovou válkou ji v podobě dvou zachovaných dvoulistů viděl Walter Dolch, jehož pojednání o Langerově broumovské knihovně Horák také nechal v úvahu.¹⁴⁶ *Pranostika* byla sázena větším švabachem, postrádala jakoukoli výzdobu a ne-

¹⁴⁴ HRUBEŠ, Jiří. Nicolás Bakalář, Impresor de Pilsen y primer Informador sobre el Nuevo Mundo, s. 209 – 215 a HRUBEŠ, Jiří. Nicolás Bakalář. el primer portanuovas checo sobre los viajes de descubrimiento (Al margen del Tratado de las nuevas tierras), s. 167 – 179. V obou statích je vznik české verze posunut až k roku 1508.

¹⁴⁵ MBak tisk č. 10 a 12. K tomu viz VOIT, Petr. Nálezová zpráva o fragmentech, s. 55 – 75.

¹⁴⁶ MBak tisk č. 9. K tomu viz DOLCH, Walter. Der Drucker katalog, s. 20, č. 2 (s někdejší signaturou dnes neexistující Langerovy knihovny K II C 15).

měla patrně ani tiskařský kolofon. Langerovo správné určení tiskaře podporuje způsob datování typický právě pro Bakaláře „slunce léta x[rista] pa[na] TCCCCCII“. Stejný počet řádků (31) měla i pranostika na rok 1504, kterou typologicky nedávno identifikoval Kamil Boldan.¹⁴⁷ Jméno autora ve věcném názvu nese pozoruhodnou sazečskou chybu (*Pranostiky místra Štěpána Kosmy m. Rosiny*), která snad napovídá, že Bakalářova česká verze nevznikla dle latinského nebo německého tisku, ale zběžného opisu. Pod věcným názvem spočívá dřevorez Jupitera a Merkura, který je typově příbuzný německé astronomické grafice, v Čechách šířené též dosluhujícím Tiskařem Korandy.¹⁴⁸ Z originálu byla přeložena rovněž autorova dedikace německému humanistovi, právníku a sběrateli Johannu Faxmagenovi (ca. 1450 – 1510). Za zmínku jistě stojí, že vedle dedikací zařazovaných olomouckým tiskařem Konradem Baumgartenem je to jedna z nejstarších věnovacích pasáží, které byly v Čechách zveřejněny tiskem.

Za pátý doplněk Horákova soupisu vděčíme zřejmě nedokonalé práci redakce bakalářovského sborníku. Objevitel latinského odpustkového listu z let 1506 – 1508 Gedeon Borsa poskytl sborníku nálezovou zprávu, která se však do Horákova soupisu v podobě bibliografického záznamu nedostala.¹⁴⁹ Tento odpustkový list byl vydán papežem Juliem II. ve prospěch stavby svatopetrské baziliky v Římě. Vystavil ho apoštolský administrátor pražského arcibiskupství Ambrosius de Pilsna. Dle údajů, které byly v Praze 8. dubna 1509 dodatečně vepsány do volných řádků sazby, patřila indulgence Juraji Pethö de Gerse, který dlel tou dobou v české metropoli zřejmě u příležitosti korunovace Ludvíka Jagellonského na českého krále. Indulgenci datujeme do doby mezi papežovým vyhlášením z roku 1506 a rokem 1508, v jehož průběhu Bakalář přestal užívat většího švabachu.

Jako šestá konjektura Horákova soupisu přichází věcně uspořádaný latinsko-německo-český slovníček z doby 1509 – 1510, kdy Bakalářova dílna prošla určitou rekonstrukcí.¹⁵⁰ Jednak se začalo pracovat menším švabachem a jednak byl zřejmě vyměněn i sazeč, který se na slovníčku teprve zaučoval. Máme k dispozici pouze fragment nesignované složky [B], chovaný Strahovskou knihovnou v Praze. Slovníček vyhlíží typograficky velmi jednoduše. Dvousloupcová sazba s nadpisy částí, ale bez záhlaví vznikla z jediného písma, menšího švabachu. Tiskovým písmem, diakritikou *č ň ř ž* a rozměrem zrcadla zlomek působí jako průpravná práce k Bakalářově edici *Lactiferu* 1511. Všechny tři jazyky jsou sázeny na řádku per extensum, přičemž text na straně je organizován do dvou sloupců. Tak bylo možno oproti dalším vydáním udržet malý rozsah. Fragment je identifikován a pojmenován ve shodě s vídeňskou

¹⁴⁷ MBak tisk č. 16. K tomu viz BOLDAN, Kamil. Sběrka minucí a pranostik, s. 107, č. 35.

¹⁴⁸ GLOGOVIENSIS, Joannes. Praktyka Mijstra Jana Slawneeho včeniije Krakowskeel (!) Létu Pánie Tisyemy Pietisteemu Trzetijemu [=1503] Dole se wypisuge. [V Praze ?, typ. Beneda?] (1502). (Knihopis 3577 ČD).

¹⁴⁹ MBak tisk č. 21. K tomu viz BORSA, Gedeon. Dosiaľ neznáma Bakalárova latinská tlač, s. 100 – 103.

¹⁵⁰ MBak tisk č. 23.

edicí z roku 1513.¹⁵¹ Sazba včetně češtiny má mnoho chyb, které byly v dalším, vídeňském vydání i v početných následujících přetiscích většinou odstraněny.¹⁵²

Seďmá a poslední položka, obohacující Horákův soupis, nám představuje dosud neznámý tisk pozdně antické Kroniky o Apollonioví.¹⁵³ Také její edice je zachována jen oboustranně potištěným listem z fondu pražské Národní knihovny. Archaickou jazykovou kulturou se hlásí k Mikuláši Bakalářovi a typografií (počtem řádků i rozměrem zrcadla) spadá zřejmě do let 1510 – 1511.

Všechny tři nalezené fragmenty převratně mění dosavadní názor na intenzitu nejstarší vrstvy knihtiskem popularizované středověké prózy. Nejsme si sice jisti, do jaké míry mohl soudobý čtenář v převážně utrakvistických Čechách jednotlivé tituly spojovat s pozdně antickou literární tradicí udržovanou středověkem, nicméně získali jsme byť neúplné, ale přesvědčivé doklady o tom, že tento druh literatury byl masově – odhadem ne však více než 100 exempláři – rozšiřován také u nás (vždyť *Gesta Romanorum* a *Kronika o Apollonioví* se tiskly v cizině už od počátku 70. let 15. století nejen latinsky, ale i v překladech do národních jazyků). Fragmenty tak doplňují naše povědomí o relativně brzkém rozšíření té části středověké literatury, na jejíž existenci doposud ukazovaly jen sekundární prameny nebo edice z doby pozdější. Dodnes jsme měli za to, že o první jazykově české vydání Testamentů (včetně apokryfu *Asenech*) se postaral roku 1545 Jan Günther,¹⁵⁴ že první tisk staročeské verze *Kroniky o Apollonioví* připravil nebo jen rozšiřoval Jan Olivetský z Olivetu někdy před rokem 1547¹⁵⁵ nebo že staročeskou verzi *Gest Romanorum* vydal tiskem poprvé až Jan V. Novák roku 1895.¹⁵⁶

¹⁵¹ *Dictionarius trium linguarum*. Wien, Hieronymus Vietor – Johann Singriener st. 1513 (Knihopis 1902 ČD, VD16 D 1406). Textové oddíly strahovského torza lze rekonstruovat takto: [De homine], De monstris, [De a]vibus, De quadrupedibus, De bestiis et feriis, [De vermibus venenosis], De coquina, De Domo, [De aquis et mari], De balneo, De piscibus, [De genealogia], De morbo, De Apoteca, De ferculis et pertinenciis eorum, [De vestibus hominum].

¹⁵² (Strahov) brst brwnj] (Wien) prst prwni – prst prosrztdni] prst prostrzedni – sotwora] potwora atd. Některé omyly však zůstaly v obou edicích: owczytka m. ovčička, rařoh m. raroh. Vietor a Singriener nové vydání zřejmě uspořádalí vzápětí po té, co se Bakalář odmlčel.

¹⁵³ MBak tisk č. 27. K tomu viz VOIT, Petr. Nálezová zpráva o fragmentech, s. 55 - 75.

¹⁵⁴ Testament anebo Křaft dvanácti patriarchův. Prostějov, Jan Günther 1545 (Knihopis 16118).

¹⁵⁵ VOIT, Petr. Knižní pozůstalost olomouckého tiskaře Jana Olivetského, s. 200, 205 inventovány tři exempláře „Kronika o Apollinovi, králi tyrským“ (Knihopis neuvádí); VOIT, Petr. Moravské prameny z let 1567 – 1568, s. 122, 197 povolení olomouckého biskupa Viléma Prusinovského knihkupcům Janu a Václavovi Pilátovým prodávat titul „Kronika o Apollonovi králi“. Nejstarší exemplářem doložené vydání *Kroniky* pochází však až z roku 1605 (Knihopis 4438).

¹⁵⁶ NOVÁK, Jan V. (ed.). Staročeská *Gesta Romanorum*. Sběrka pramenův ku poznání literárního života v Čechách, na Moravě a v Slezsku skup. 1, ř. 2, č. 2. Praha, 1895.

Závěr

Mínění o Bakalářově slovenském původu je neustále udržitelné, leč na základě mnohem menšího souboru dokladů, než shromáždili naši předchůdci. Po nově provedeném výzkumu se také ukázalo, že chceme-li podat pokud možno autentický Bakalářův obraz, nesmíme podlehnout izolovanému studiu, které odhlíží od kontextu českého a moravského knihtisku přelomu 15. a 16. století. Docházíme-li tak k názoru, že v Bakalářově typografii a ediční praxi převládají prvky pozdně gotické a nikoli raně renesanční, pak motivem této korekce nebylo dehonestovat jednoho protagonistu, nýbrž typografickou jednoduchost a editorskou konzervativnost nově prohlásit za vůdčí principy celého řemeslně, umělecky i kapitálově slabého českého knihtisku jagellonského období.

Dnes můžeme sumarizovat, že Bakalář u nás jako první s úspěchem zavedl velký švabach, titulní dřevořez a dedikaci. Po typograficky neplodném období českých prvotisků dospívali k obdobným, avšak ve srovnání s cizinou opožděným modernizacím až jeho souputníci (kupř. Matthias Preinlein roku 1499 a Libor Fürstenhain roku 1504 objevili ztrácející se sazbu, Mikuláš Konáč roku 1509 přišel s ukazovací ručičkou, Mikuláš Klauďán roku 1518 s margináliemi). Ani tyto postupné změny však ještě nevytvořily předpoklady, aby se česká typografie dostala na úroveň zahraničně vyspělého katolíka Konrada Baumgartena, který pracoval v letech 1501 – 1502 v Olomouci, nebo zahraničních souputníků Kaspara Hochfedera, Johanna Singrienera, Hieronima Wietora nebo Floriana Unglera.

Bakalářovo chudé dílenské zařízení limitovalo jeho praktickou typografii, v níž se ještě nemohly naplno prosadit optické i morfologické funkce textového a vyznačovacího písma nebo iniciál. Proto také nenajdeme marginálie, které bychom alespoň v rukopisné předloze Všehrdova a Hrubého sborníku patristických překladů z roku 1501 mohli s úspěchem předpokládat. Bakalář sice uměl vyřadit titulní list s věčným názvem, zkusil zavést foliaci i živá záhlaví a tam, kde to bylo s ohledem na povahu a rozsah předlohy nutné, přiklonil se sporadicky ke dvou a vícesloupečné sazbě – avšak všechny tyto vizualizační prvky, jež cizí knihtisk pro zkvalitnění četby už dávno stabilizoval, mají nahodilý ráz a netvoří povinně unifikovanou strukturu knižního zboží, o níž pečovali vídeňští, krakovští nebo němečtí tiskaři.

Bakalářovu produkci neobjednávalo totiž Pražské arcibiskupství, jako tomu bylo v Plzni ještě během 70. let. Nakladatelem byl v personální unii sám tiskař a pamatoval-li na odběratele z nižšího měšťanstva, nemohl si dovolit své výrobky předražovat sazečskou nadprací. Proto vyráběl většinou knížky formátově jednotné, malé a s kondenzovaným textem, jehož podoba a skromná čtenářská výbava nijak nenarážela na představy recepčně zatím nedospělého nižšího měšťana, který se s německým knižním importem setkával zřídkakdy. K prestižním a sazečsky náročnějším titulům patřily vlastně jen slovník Lactifer a dvojí vydání legendárního Barlaama. Ostatní produkce opouštěla tiskárnu asi nanejvýše ve stokusovém nákladu, brzo se

očetla a zmizela z očí. Bakalářovi plzeňští nástupci Jan Pekk a Tomáš Bakalář proto některé starší edice ještě během 20. let 16. století obnovili, ale později na jeho revitalizační snahy nikdo až do poloviny století nenavázal. Knihtisk v Plzni roku 1533 totiž na dlouhou dobu zanikl a zájmy pražských a ostatních českých tiskařů se počínaje rokem 1520 stočily k propagaci reformačních spisů Martina Luthera.

PRÍLOHA 1

Soupis tisků Mikuláše Bakaláře¹⁵⁷

1498

- 1. BERNHARD von BREYDENBACH:** Traktát o Zemi svaté. Plzeň, Mikuláš Bakalář 1498. 8°. [a⁸ A⁸] B⁸ D⁸ [= 32] ff.
Soupis 38 – Knihopis (Dodatky, Prvotisky) XII – GW(M) 0508210N – ISTC ib01190500 – Horák 1966, s. 22, č. 2.
Praha: StrK, sign. DR IV 37/5 neúpl.

1498

- 2. BERNHARD von BREYDENBACH:** [Život Mohamedův]. Plzeň, Mikuláš Bakalář 1498. 8°. [A – B⁸] C – D⁸ [= 32] ff.
Soupis 37 – Knihopis (Dodatky, Prvotisky) XIII – GW(M) 2511410 – ISTC ib01190500 – Horák 1966, s. 23, č. 3.
Praha: StrK, sign. DR IV 37/3 neúpl. unikát.

1498

- 3. HONORIUS AUGUSTODUNENSIS:** Počíná se lucidář o rozličných věcech. Plzeň, Mikuláš Bakalář 1498. 8°. A – D⁸ [= 32] ff.; posl. dva listy nepotištěny a vyřezány.
Soupis 39 anonymně – Knihopis (Dodatky, Prvotisky) XXIX anonymně – GW(M) 09400 anonymně – ISTC il00332125 anonymně s poukazem na latinskou předlohu – Horák 1966, s. 23, č. 4 anonymně.
Praha: StrK, sign. DR IV 37/6 neúpl.

1498

- 4. O následování** Pána Ježíše Krista. [Plzeň, Mikuláš Bakalář] 1498. 8°. A – B⁸ [= 16] ff.; posl. dva listy nepotištěny a vyřezány (vycházíme z předpokladu, že Bakalář zvládal pouze osmerkový formát a že rozsah tisku je analogický s Lucidářem).
Soupis 40 – Knihopis (Dodatky, Prvotisky) XIII – GW(M) 46904 – ISTC ii00036100 – Horák 1966, s. 23, č. 6 pod záhlavím Thomas a Kempis.
Praha: StrK, sign. DR IV 37/4.

¹⁵⁷ Soupis obsahuje pouze signatury těch tisků, s nimiž jsme pracovali.

1498

5. **Podkoní** a žák. [Plzeň, Mikuláš Bakalář 1498]. 8°. [A⁸ B²²] [= 10] ff.
Soupis 42 – Knihopis (Dodatky, Prvotisky) XXXVII – GW(M) 34506 – ISTC ip00837600 – Horák 1966, s. 23, č. 5.
Praha: KNM, sign. 25 E 7 neúpl. unikát.

1498

6. **Traktátík** o diviech a nesnadnostech při velebné svátosti. Plzeň, Mikuláš Bakalář 1498. 8°. [A⁸] [= 8] ff.; posl. list nepotištěn.
Soupis 41 – Knihopis (Dodatky, Prvotisky) XXXIX – GW(M) 29695 – ISTC ip00128950 – Horák 1966, s. 23, č. 7.
Praha: StrK, sign. DR IV 37/7 neúpl.

1499

7. **Žaltář** Kniha chval božských. [Plzeň, Mikuláš Bakalář (1499)]. 8°. A – V⁸ [= 106] ff.; posl. tři listy nepotištěny.
Soupis 44 – Knihopis (Dodatky, Prvotisky) XLVIII – GW(M) 36274 – ISTC ip01069600 – Horák 1966, s. 24, č. 9.
Praha: NK, sign. 43 G 82 unikát.

1501

8. **JOANNES CHRYSOSTOMUS, S.:** [O napravení padlého; Žádný nemuž uražen býti od jiného než sám od sebe]. CYPRIANUS, Thascius Caecilius, S.: [O potupení světa; Pravý a gruntovní výklad na modlitbu Páně]. [Plzeň, Mikuláš Bakalář] 1501. 8°. A – T⁸ V⁴ T⁸ [= 164] ff.; posl. list nepotištěn.
Knihopis 3581 – Horák 1966, s. 24, č. 10.
Praha: StrK, sign. DR IV 4/1.

1501

9. **Pranostika** na rok 1502. Plzeň, Mikuláš Bakalář 1501. 8°. [4] zach. ff.
Knihopis neuvádí – Horák 1966 neuvádí.
Nezjištěn žádný výtisk.

1501 – 1508

10. **[Gesta Romanorum, boh.** Plzeň, Mikuláš Bakalář 1501 – 1508]. 8°. [1] zach. fol.
Knihopis ani jiná literatura neuvádí.
Praha: KNM, sign. 27 F 4/6a fragment o jednom listu.

1501 – 1508

11. **Kronika** sedmi mudrcuov. [Plzeň, Mikuláš Bakalář 1501 – 1508]. 8°. [A⁸] B – P⁸ [= 120] ff.
Knihopis 4462 s chybnou kolací – Horák 1966, s. 24, č. 11 s chybnou kolací.
Praha: KNM, sign. 25 E 21 neúpl.

1501 – 1508

- 12.** [Testament anebo Kšaft dvanácti patriarchův = Asenech, boh. Plzeň, Mikuláš Bakalář 1501 – 1508]. 8°. [1] zach. fol.
Knihopis ani jiná literatura neuvádí.
Praha: KNM, sign. 27 F 4/6b fragment o jednom listu.

1502, 28. V.

- 13. ALBERTANUS, Causidicus Brisciensis:** Knížky o řádném mluvení a mlčení. [Plzeň, Mikuláš Bakalář] 28. V. 1502. 8°. A – D⁴ [= 16] ff.
Knihopis 107 – Horák 1966, s. 25, č. 12.
Praha: StrK, sign. DR IV 37/2.

1502

- 14. ALBERTANUS, Causidicus Brisciensis:** [O lásce a milování Boha a bližního. Plzeň, Mikuláš Bakalář 1502?]. 8°. [4] zach. listy.
Knihopis 109 – Horák 1966, s. 25, č. 13.
Praha: KNM, sign. 25 E 24 neúpl. unikát.

1502 ca

- 15. Život** Adama a Evy. [Plzeň, Mikuláš Bakalář ca 1502]. 8°. [A – B⁸ C⁴ ?] [= 17] zach. ff.
Soupis 43 s doplněnou datací ca 1498 – Knihopis (Dodatky, Prvotisky) XLIX s doplněnou datací ca 1498 – GW(M) 00210101N s doplněnou datací ca 1498 – ISTC ia00044500 s doplněnou datací ca 1498 – Horák 1966, s. 24, č. 8 s doplněnou datací ca 1498.
Praha: StrK, sign. DR IV 37/9 neúpl. unikát.

1503

- 16. ROSINUS, Stephan:** Prenostiky k létu Páně 1504. [Plzeň, Mikuláš Bakalář 1503]. 4°. [1] zach. fol.
Knihopis neuvádí – Horák 1966 neuvádí.
Praha: NK, sign. Teplá fragm. 526.

1504

- 17. Kniha** nábožná, jenž slove Barlaam. Plzeň, Mikuláš Bakalář 1504. 8°. První list – cciij [5] ff. [= 208] ff.: A – Z⁸ AA – CC⁸; posl. dva listy nepotištěny.
Knihopis 954 ČD – Horák 1966, s. 25, č. 15.
Praha: NK, sign. 54 G 87/2.

1505

- 18. JOANNES GUALLENSIS:** O čtyřech stěžejných ctnostech. Plzeň, Mikuláš Bakalář 1505. 8°. První list – XC [2] ff. [= 92] ff.: A – L⁸ M⁴

Knihopis 3578 – Horák 1966, s. 26, č. 16.
Praha: NK, sign. 54 G 87.

1506 ca

19. **VESPUCCI, Amerigo:** Spis o nových zemích a o Novém světě. [Plzeň, Mikuláš Bakalář ca. 1506]. 4°. A – B⁴ [= 8] ff.
Knihopis 16515 s vrocením 1503 až 1504 – Horák 1966, s. 25, č. 14 s vrocením 1503 až 1504.
Praha: StrK, sign. DR IV 37/1.

1506

20. **Epištoly** a Čtení postní (nedělnie). Plzeň, Mikuláš Bakalář 1506. 8°. A – K⁸; A – M⁸ [= 80 + 96] ff.; listy K₈ a M₈ nepotištěny.
Knihopis AD – Horák 1966, s. 26, č. 17.
Kraków: BJ, sign. Cimel. 01153 unikát.

1506 – 1508

21. [**Indulgentia**. Plzeň, Mikuláš Bakalář 1506 – 1508]. [1] fol.
CizBoh neuvádí – Horák 1966 neuvádí.
Budapest: OL, sign. DL 93743 unikát (originál jsme neviděli).

1508

22. [**Žaltář**] Kniehy žalmové. Plzeň, Mikuláš Bakalář 1508. 8°. A – Z⁸ [= 184] ff.; posl. list nepotištěn.
Knihopis 17524 – Horák 1966, s. 26, č. 20.
Praha: KNM, sign. 25 F 5 unikát.

1509 – 1510

23. [**Dictionarius** trium linguarum. Plzeň, Mikuláš Bakalář 1509 – 1510]. 8°. [2] zach. ff.; fragment A 301 x 220, fragment B 301 x 220
Knihopis AD tiskaře nedoplňuje – VD 16 neuvádí – Horák 1966 neuvádí.
Praha: StrK, sign. 554/zl. unikát.

1510

24. **JAN z VODŇAN:** Proti bludným a potupeným artikulóm pikhartským traktát. Plzeň, Mikuláš Bakalář 1510. 8°. A – D⁸ [= 32] ff.; posl. list nepotištěn.
Knihopis 3483 ČD – Horák 1966, s. 27, č. 22.
Praha: NK, sign. 21 J 265/1 unikát.

1510

25. **MANDEVILLE, John de:** Knížka o putování jeho po světě, po zemi i po moři. Plzeň, Mikuláš Bakalář 1510. 8°.

Knihopis 5167 – Horák 1966, s. 27, č. 23.
Nezjištěn žádný výtisk.

1510

- 26. TANSTETTER, Georg:** [Minuce na rok 1511. Plzeň, Mikuláš Bakalář 1510]. [1] fol.: 225 x 300.
Knihopis 16069 jako tiskaři doplnění Mikuláš Bakalář a Hieronymus Höltzel v Plzni – Horák 1966, s. 27, č. 24 jako tiskaři doplnění Mikuláš Bakalář a Hieronymus Höltzel v Plzni.
Praha: NK, sign. Teplá fragm. 501 (zlomek horní třetiny).

1510 – 1511

- 27. [Kronika o Apolloniovi, králi Tyrském. Plzeň, Mikuláš Bakalář 1510 – 1511].** 8°. [1] zach. fol.
Knihopis ani jiná literatura neuvádí.
Praha: NK, sign. 54 S 387 unikátní list nalepen na zadním přیدهští.

1511, 6. VIII.

- 28. QUARINUS VERONENSIS, trad. JAN z VODŇAN:** Vocabularium, cuius nomen Lactifer. Plzeň, Mikuláš Bakalář 6. VIII. 1511. 8°. A – Z⁸ aa – oo⁸ [= 296] ff.
Knihopis 2801 – Horák 1966, s. 27-28, č. 25.
Praha: StrK, sign. DR IV 13.

1512

- 29. Kniha** velmi nábožná, jenž slove Barlaam. Plzeň, Mikuláš Bakalář 1512. 4°. Prwnij List – LXXXVij list [1] ff. [= 88] ff.: A – L⁸
Knihopis 955 – Horák 1966, s. 28, č. 26.
Olomouc: VK, sign. 32.139.

1513

- 30. EUSEBIUS CAESARIENSIS:** Kniha o všech skutciech velikého Alexandra Makedonského. Plzeň, Mikuláš Bakalář 1513. 8°. A – O⁸ P⁴ [= 114] ff.; posl. dva listy nepotištěny.
Knihopis 4434 – Horák 1966, s. 28, č. 27.
Praha: NK, sign. 54 F 130 neúpl., Plzeň: SVK, sign. TV 1 H 80.

1513

- 31. MANDEVILLE, John de:** [Cesta po světě]. Plzeň, Mikuláš Bakalář 1513. 8°. A₄₋₆ B – P⁸ q⁸ [= 123] zach. ff.
Knihopis 5168 ČD – Horák 1966, s. 28-29, č. 28 nezjištěn žádný výtisk.
Praha: NK, sign. 54 S 387 neúpl. unikát.
Zkratky bibliografické literatury

GW

Gesamtkatalog der Wiegendrucke. Herausgegeben von der Deutschen Staatsbibliothek zu Berlin. Bd. 8-. Stuttgart; Berlin; New York, 1972- (nové, přehlednuté vyd. Bd. 1 – 7, Stuttgart; New York, 1968).

GW(M)

Gesamtkatalog der Wiegendrucke – elektronická databáze tiskem publikovaných i nepublikovaných záznamů dostupná na <http://www.gesamtkatalogderwiegendrucke.de/>

Horák

HORÁK, František. Současný stav soupisu tisků Mikuláše Bakaláře. In Mikuláš Bakalár Štetina. Štúdie a materiály o živote a diele slovenského prvotlačiaru v Plzni. Ed. Leo Kohút. Bratislava : SAV, 1966, s. 20 – 30.

ISTC

The illustrated incunabula short-title catalogue on CD-Rom. London, Primary source media and The British Library, 1998 (druhé, rozšířené a doplněné vydání). Dostupné též na <http://istc.bl.uk/search/index.html>

Knihopis

Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století. ... Redigoval dr. Zdeněk Tobolka [od 5. svazku dr. František Horák]. Díl I. Prvotisky (do r. 1500). Text + tabule. Díl II. Tisky z let 1501 – 1800. Svazek 1 – 9 (písm. A – Z). Praha, 1925 – 1967. Dostupné též <http://db.knihopis.org/>

Knihopis AD

Nepublikované [abecední] dodatky ke Knihopisu, uložené v odd. rukopisů a starých tisků Národní knihovny v Praze.

Knihopis ČD

Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století. ... Dodatky [číselné]. Díl I. Prvotisky (do r. 1500). [Sestavila] dr. Emma Urbánková. Díl II. Tisky z let 1501 – 1800. Založil doc. dr. Zdeněk V. Tobolka, pokračovali doc. dr. František Horák a dr. Bedřiška Wižďálková. Část I. písm. A – Ž. Praha, 1994 – 2010.

Soupis

URBÁNKOVÁ, Emma. Soupis prvotisků českého původu. Praha : Státní knihovna ČSR, 1986. 22, 319 s.

VD16

Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des XVI. Jahrhunderts (VD 16). Herausgegeben von der Bayerischen Staatsbibliothek in München in Verbindung mit der Herzog August Bibliothek in Wolfenbüttel. I. Abteilung. Verfasser-Körperschaften-Anonyma. Bd. 1-22. Stuttgart 1983-1995. II. Abteilung. Register der Herausgeber, Kommentatoren, Übersetzer und literarischen Beiträger. Bd. 23 – 24. Stuttgart, 1997. III. Abteilung. Register der Druckorte, Verleger und Erscheinungsjahre. Bd. 25-. Stuttgart, 2000-.
Dostupné tiež <http://www.bsb-muenchen.de/1681.0.html>

ZKRATKY CITOVANÝCH INSTITUCÍ

BJ	Biblioteka Jagiellońska (Kraków)
KNM	Knihovna Národního muzea (Praha)
NK	Národní knihovna (Praha)
OL	Országos Levéltár (Budapest)
StrK	Strahovská knihovna (Praha)
SVK	Studijní a vědecká knihovna (Plzeň)
VK	Vědecká knihovna (Olomouc)

SEZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZŮ

- ALTMANN, Ursula. *Mikuláš Bakalár im Gesamtkatalog der Wiegendrucke. Beiträge zur Inkunabelkunde 1* (III. Folge), 1965, s. 113 – 119.
- ALTMANN, Ursula. Mikuláš Bakalár v Gesamtkatalogu der Wiegendrucke. In *Mikuláš Bakalár Štetina. Štúdie a materiály o živote a diele slovenského prvotlačiaru v Plzni*. Ed. Leo Kohút. Bratislava : SAV, 1966, s. 104 – 111.
- BÁLENT, Boris. Mikuláš Bakalár Štetina a začiatky tlačiarstva i vydavateľstva u západných Slovanov. In *Mikuláš Bakalár Štetina. Štúdie a materiály o živote a diele slovenského prvotlačiaru v Plzni*. Ed. Leo Kohút. Bratislava : SAV, 1966, s. 42 – 54.
- BĚLOHLÁVEK, Miloslav. Plzeň a Mikuláš Bakalár. In *Mikuláš Bakalár Štetina. Štúdie a materiály o živote a diele slovenského prvotlačiaru v Plzni*. Ed. Leo Kohút. Bratislava : SAV, 1966, s. 74 – 85.
- BOHATCOVÁ, Mirjam. Nástěnné kalendářní minuce Pavla Olivetského. In *Knihovna. Vědecko-teoretický sborník 1962*. Praha, 1962, s. 23 – 58.
- BOHATCOVÁ, Mirjam. Mikuláš Bakalár Štetina. In *Listy filologické*, 1967, roč. 90, sv. 4, s. 420 – 424.

- BOLDAN, Kamil. Sbíрка minucí a pranostik z přelomu 15. a 16. století tepelského kláštera premonstrátů. In *Minulostí Západočeského kraje*, 2008, roč. 43, s. 79 – 114.
- BOLDAN, Kamil. *Záhada Kroniky trojanské : počátek českého knihtisku*. Praha : Národní knihovna ČR, 2010. 66 s.
- BORSA, Gedeon. Dosiaľ neznáma Bakalárova latinská tlač. In *Mikuláš Bakalár Štetina. Štúdie a materiály o živote a diele slovenského prvotlačiaru v Plzni*. Ed. Leo Kohút. Bratislava : SAV, 1966, s. 100 – 103.
- BUŁHAK, Henryk. Druga drukarnia Floriania Unglera 1521 – 1536. In *Polonia typographica saeculi sedecimi* (red. A. Kawecka-Gryczowa), vol. 7. Wrocław, 1970, s. 21.
- BUŁHAK, Henryk. Wiedeńska oficyna Hieronima Wietora. Materiały do dziejów zasobu typograficznego oraz bibliografii druków z lat 1510 – 1518. In *Z badań nad dawną księżką 2*. Warszawa, 1993, s. 297 – 431.
- HANKA, Václav. České prvotisky. In *Časopis Českého muzea*, 1852, roč. 26/3, s. 109 – 126.
- HEJNIC, Josef. K prvotisku Mikuláše Bakaláře Život Mohamedův. In *Listy filologické*, 1984, roč. 107, sv. 1, s. 41 – 44.
- HEJNIC, Josef. *Latinská škola v Plzni a její postavení v Čechách (13.-18. století)*. Edice: Rozpravy ČSAV. Řada společenských věd, seš. 2, roč. 89. Praha : Academia, 1979. 69 s.
- HORÁK, František. Současný stav soupisu tisků Mikuláše Bakaláře. In *Mikuláš Bakalár Štetina. Štúdie a materiály o živote a diele slovenského prvotlačiaru v Plzni*. Ed. Leo Kohút. Bratislava : SAV, 1966, s. 20 – 30.
- HRABÁK, Josef (ed). *Staročeské satiry Hradeckého rukopisu a Smilovy školy*. Praha : Československá akademie věd, 1962. 199 s.
- HRUBEŠ, Jiří. K otázce Mikuláše Bakaláře a jeho činnosti. In *Humanizmus a renesancia na Slovensku v 15. – 16. storočí*. Ed. Ľudovít Holotík a Anton Vantuch. Bratislava : SAV, 1967, s. 296 – 301.
- HRUBEŠ, Jiří. Nicolás Bakalář, Impresor de Pilsen y primer Informador sobre el Nuevo Mundo. In *Ibero-Americana Pragensia*, 1970, roč. 4, s. 209 – 215.
- HRUBEŠ, Jiří. Nicolás Bakalář: el primer portanuovas checo sobre los viajes de descubrimiento (Al margen del Tratado de las nuevas tierras). In *Ibero-Americana Pragensia*, 1975, roč. 9, s. 167 – 179.
- JANÓW, Jan. Nový unikát Mikuláše Bakalára a niekoľko poznámok k českému vplyvu na poľské paleotypy. In *Mikuláš Bakalár Štetina. Štúdie a materiály o živote a diele slovenského prvotlačiaru v Plzni*. Ed. Leo Kohút. Bratislava : SAV, 1966, s. 91 – 99.

- JUDA, Maria. *Pismo drukowane w Polsce XV – XVIII wieku*. Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2001.
- KNEIDL, Pravoslav. *Česká lidová grafika v ilustracích novin, letáků a písniček*. Praha : Odeon, 1983. 336 s.
- KNEIDL, Pravoslav. El Mundus novus de Amérigo Vespucio y el escrito sobre las Nuevas tierras de Nicolás Bakalár. In *Ibero-Americana Pragensia*, 1979, roč. 13, s. 99 – 129.
- KOCOWSKI, Bronislaw. Śląskie egzemplarze Turrecrematy Explanatio in Psalterium i Plateneusa Opus restitutionum w świetle badań porównawczych. In *Roczniki biblioteczne*, 1961, roč. 5, s. 211 – 230.
- KOHÚT, Leo. *Neznámy Bakalár*. Bratislava : Príroda, 1994. 133 s.
- KOHÚT, Leo. Typografia a výtvarná výzdoba Bakalárových tlačí. In *Mikuláš Bakalár Štetina. Štúdie a materiály o živote a diele slovenského prvotlačiaru v Plzni*. Ed. Leo Kohút. Bratislava : SAV, 1966, s. 55 – 73.
- KOLÁR, Jaroslav – NEDVĚDOVÁ, Milada (edd.) *Próza českého středověku*. Praha : Odeon, 1983. 478 s.
- KOUTNÍKOVÁ, Ludmila. Český prvotisk „Traktát o zemi svaté“. In *Časopis československých knihovníků*, 1924, roč. 3, s. 191 – 196.
- MARTÍNKOVÁ, Dana. Středověké vokabuláře a slovník středověké latiny v českých zemích. In *Listy filologické*, 1999, roč. 122, s. 32 – 38.
- Mikuláš Bakalár Štetina. Štúdie a materiály o živote a diele slovenského prvotlačiaru v Plzni*. Ed. Leo Kohút. Bratislava : SAV, 1966. 151 s.
- NOVÁK, Jan V. (ed.). *Staročeská Gesta Romanorum. Sbírká pramenův ku poznání literárního života v Čechách, na Moravě a v Slezsku skup. 1, ř. 2, č. 2*. Praha : Česká akademie císaře Františka Jozefy pro vědy, slovensnost a umění, 1895. 14, 259 s.
- NOVÁK, Jozef. Signet Mikuláša Bakalára. In *Mikuláš Bakalár Štetina. Štúdie a materiály o živote a diele slovenského prvotlačiaru v Plzni*. Ed. Leo Kohút. Bratislava : SAV, 1966, s. 86 – 90.
- PAULINY, Eugen. K jazyku tlačí Mikuláša Bakalára Štetinu. In *Mikuláš Bakalár Štetina. Štúdie a materiály o živote a diele slovenského prvotlačiaru v Plzni*. Ed. Leo Kohút. Bratislava : SAV, 1966, s. 31 – 36.
- PORÁK, Jaroslav. Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis. In *Acta Universitatis Carolinae. Philologica Monographia 75*. Praha, 1983, s. 32 (skupina -šč-) a 51 (kvantita -ije-).
- POST, Regner Richard. *The Modern Devotion*. Leiden, 1968.
- PROCTOR, Robert. *An index to the early printed books in the British museum. Part II. MDI-MDXX, section I Germany*. London : Kegan Paul, Trench, Trubner, 1903. 273 s.

- SOKOL, Vojtěch. Život Mohamedův z r. 1498 a jeho předloha. In *Listy filologické*, 1923, roč. 50, s. 35 – 42;
- Spis o nových zemích a Novém světě. Faksimile a výklad plzeňského tisku Mikuláše Bakaláře z roku 1506.* Ed. Pravoslav Kneidl. Praha : Památník národního písemnictví, 1981. 189, [9] s.
- STEER, Georg. Lucidarius. In *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon. Bd. 5.* Berlin, 1985, sl. 939 – 947.
- STRAKA, Cyril. Nález dosud nezvěstných prvotisků v knihovně Strahovské. In *Časopis Českého muzea*, 1912, roč. 86, s. 209 – 219.
- ŠEDIVÝ, Emil (ed.). *Světlo apatekářův. Z latinského „Lumen apothecariorum“ Quirika de Augustis přeložil Matěj z Mýta. Díl 1.* Praha : Čsl. lékárnická společnost, 1922, s. 10 – 11.
- TOBOLKA, Zdeněk Václav. *Dějiny československého knihtisku v době nejstarší.* Praha : Československá společnost knihovědná, 1930. 106 s.
- TOBOLKA, Zdeněk Václav. Mikuláš Bakalár, prvý známy kníhtlačiar zo Slovenska. In *Slovenský typograf*, 1942, roč. 4, s. 103 – 108.
- TOBOLKA, Zdeněk Václav. *Plzeňský tiskař Mikuláš Bakalář.* Písek : Nakladatelství a knihtiskárna Theodora Kopeckého, 1927. 16 s. (Zvláštní otisk z Otavana 10/1927).
- TRUHLÁŘ, Josef. O životě a spisech známých i domnělých bosáka Jana Vodňanského. In *Časopis Českého muzea*, 1884, roč. 58, s. 524 – 547.
- URBÁNKOVÁ, Emma. Bakalářovy tisky po stránce obsahové. In *Mikuláš Bakalár Štetina. Štúdie a materiály o živote a diele slovenského prvotlačiaru v Plzni.* Ed. Leo Kohút. Bratislava : SAV, 1966, s. 37 – 41.
- VEKENE, Emil van der. *Kaspar Hochfeder. Ein europäischer Drucker des 15. und 16. Jahrhunderts. Eine druckgeschichtliche Untersuchung.* Baden-Baden : Koerner, 1974. 321 s.
- VOIT, Petr. *Český knihtisk mezi pozdní gotikou a renesancí (severinsko – kosořská dynastie 1488 až 1557).* Praha, 2012 (v tisku).
- VOIT, Petr. *Encyklopedie knihy. Starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století. Díl 1.* Praha : Libri ve spolupráci s Královskou kanonií premonstrátů na Strahově, 2008. 655 s., [96] s. obr. příl.
- VOIT, Petr. Knižní pozůstalost olomouckého tiskaře Jana Olivetského z Olivetu jako literárněhistorický a bibliografický pramen. In *Sborník Národního muzea v Praze*, ř. C, sv. 29, č. 4, Praha, 1984, s. 197 – 214.
- VOIT, Petr. Nálezová zpráva o fragmentech tří pozdněantických próz tištěných česky počátkem 16. století (Gesta Romanorum, Asenech, Kronika o Apollonioví). In *Česká literatura*, 2012, roč. 60, č. 1, s. 55 – 75.

- VOIT, Petr. Nové pohledy na veršovanou skladbu Rozmlouvání člověka se Smrtí. In *Listy filologické*, 1986, roč. 109, sv. 3, s. 166 – 174.
- VOIT, Petr. *Moravské prameny z let 1567 – 1568 k dějinám bibliografie, cenzury, knihtisku a literární historie*. Příspěvky ke Knihopisu 5. Praha : Národní knihovna, 1986. 246 s., 24 obr.
- VOIT, Petr. Role Norimberku při utváření české a moravské knižní kultury první poloviny 16. století. In *Documenta Pragensia*, 2010, roč. 29, s. 389 – 457.
- VOIT, Petr. Tiskové písmo Čech a Moravy první poloviny 16. století. In *Bibliotheca Strahoviensis*, 2012, 10, s. 105 – 202.
- VOLF, Josef. Calendarium Bohemicum auf das Jahr 1489. In *Gutenberg-Jahrbuch*, 1932, s. 158 – 168.
- VOLF, Josef. K českému názvosloví knihtiskařskému v době prvotisků. In *Listy filologické*, 1924, roč. 51, s. 358 – 364.
- ZÍBRT, Čeněk. *Staročeský Lucidář. Text rukopisu Fürstenberského a prvotisku z roku 1498*. Praha : Česká akademie císaře Františka Jozefy pro vědy, slovesnost a umění, 1903. 83, 1 s.

Mikuláš Bakalář from another point of view

Although Mikuláš Bakalář, printer of Slovak descent settled in Pilsen, first introduced the capital Schwabacher, title woodcarving and dedication into the Czech lands, rather late Gothic than early Renaissance elements prevail in his typography and edition practice during the years 1498 – 1513 (this statement relates to all Czech book printing of the Jagello period). Practical typography was limited by Bakalář's poor workshop equipment and optical and morphological functions of text and marking script or capital letters could not be applied to the full extent. That is why we do not find marginalia either. Although Bakalář could exclude the title page with subject title, tried to introduce foliation and headnotes and in cases where it was necessary with regard to the character and extent of the pattern he sporadically tended to two or multi-column setting, however, all these visualization elements that had been stabilized by foreign printing to improve reading, have only incidental character and do not form any mandatorily unified structure of book goods, the Vienna, Cracow or German printers cared for. The publisher of Bakalář's production was in the personal union the printer himself and if he took into account customers from the lower burghery, he could not allow to surcharge his products by surplus labour of the typesetter. Therefore he produced mostly books unified in a format, small with condensed text, its shape and modest reader's outfit did not come into conflict with the so-far immature lower burgher who met with German book import just sporadically. Nevertheless, Bakalář's

cheap book goods tending to entertainment and guidance can be considered the oldest level of the part of medieval literature that regardless the time of its rise, origin and topic found its place among the lower aristocracy and the burgher readers and finally became entertainment popular reading. Only the dictionary Lactifer and two editions of legendary Barlaam belonged to prestige and more demanding titles from the typesetter point of view. The rest of the output reached at most one hundred copies, it became uninteresting for readers and disappeared soon so that the future edition processes dropped it.

Mikuláš Bakalář anders gesehen

Obwohl der in Plzeň angesiedelte Drucker slowakischer Herkunft Mikuláš Bakalář als der erste die große Schwabacher Schrift, Titelholzschnitte und Dedikationen nach Böhmen eingeführt hat, überwiegen in seiner Typographie und Editionspraxis in den Jahren 1498-1513 mehr die spätgotische als Renaissance-Elemente (diese Konstatierung bezieht sich auf ganzen tschechischen Buchdruck in Jagelloner-Zeit). Die arme Ausrüstung der Bakalářs Werkstatt limitierte die praktische Typographie, in der sich die optischen und morphologischen Funktionen der Text- und Auszeichnungsschrift oder der Initiale noch nicht voll durchsetzen konnten. Deshalb kann man auch keine Marginalien finden. Bakalář konnte zwar das Titelblatt mit dem Sachtitel herausziehen, er probierte Foliation und den lebenden Kolumnentitel einzuführen und dort, wo es mit Rücksicht auf Charakter und Umfang der Vorlage nötig war, stimmte er dem zwei- und mehrspaltigen Drucksatz bei, aber alle diese Visualisierungselemente, die im unheimlichen Buchdruck für Qualitätssteigerung des Lesens schon lange stabilisiert worden waren, sind zufällig und bilden keine pflichtig unifizierte Struktur der Bücherware, worum die Wiener, Krakauer und deutschen Drucker sich aber kümmerten. Der Verleger der Bakalář-Produktion war der Drucker selbst, und wenn er die Abnehmer aus dem niedrigen Bürgertum berücksichtigte, konnte er seine Produkte durch Satzmehrarbeit nicht überteuern. Deshalb hat er die Bücher in Format einheitlich, klein und mit kondensiertem Text verlegt. Die Gestalt und bescheidene Leserausstattung fielen nicht auf die Vorstellungen des bisher halbwüchsigen niedrigen Bürgers, der sich mit dem deutschen Buchmarkt nur selten getroffen hat, auf. Trotzdem kann man die billige Bücherware Bakalářs, die an Unterhaltung und Belehrung gerichtet war, für die älteste Schicht solches Teiles der mittelalterlichen Literatur halten, die ohne Absicht auf Entstehungszeit, Ursprung und Thema unter niedrigere Aristokratie und bürgerliche Leser nach und nach gesunken war, und viel später wurde sie auf die Ebene der Unterhaltungsvolkslesen verankert. Zu den Prestige- und anspruchsvollen Titeln gehörten eigentlich nur das Wörterbuch Lactifer und zwei Ausgaben des legendären Barlaam. Andere Produktion hat die Druckerei am meisten in der Auflage von 100 Stück verlassen, sie wurde schnell abgelesen und verschwand aus den Augen der Welt, und so die zukünftigen Editionsprozesse gingen sie um.